

## ๕๖. ลักษณะแห่งวิโมกข์พึงมีได้

Potential Aspects of Liberation

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

### ความสำคัญของบทความ

เมื่อพิจารณาภาวะจิตของคนส่วนใหญ่ในสังคมสมัยใหม่แห่งศตวรรษที่ ๒๑ นี้ จะพบว่า เป็นกลุ่ม “**ชนผู้หลงทิศ**” คือ “**วิกมุปมานสูตร**” ผู้หวั่นไหว-ผู้ฟุ้งซ่าน (ถึงความฟุ้งซ่าน) เพราะประกอบด้วยความเห็นถือผิดโดยวิปริตแห่ง “**มิจฉาทิฏฐิ**” จะทำความดีก็ยังไม่ถึงที่สุด ทำได้ครึ่งๆ กลางๆ สุกๆ คิบๆ เอาดีไม่ได้ ถ้าให้สาบานก็ไม่ตายจริง เข้าทำนอง “**พวกมากลากไป**” (ไม่ลงนรกคนเดียว ไม่เหงาไปทั้งกลุ่ม) เพราะฉะนั้น สิ่งที่คนหมู่มากทำ และทำกันบ่อยๆ จึงกลายเป็นขนบธรรมเนียมที่ถูกต้องโดยปริยาย ด้วยความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล ขาดการใช้วิจารณ์ญาณหรือไม่มีมโนธรรมอย่างแท้จริง อยู่กับสิ่งผิดๆ จนเห็นเป็นสิ่งที่ถูก (วิปลาส) ฉะนั้น “**พุทธธรรม**” จึงเป็นเรื่องที่สวนทางกับผู้มีกิเลสหนาทั้งหลาย ผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อความจริง แคมยังอยู่ในภพภูมิแห่งทุกติเป็นส่วนใหญ่ มีการศึกษาสูงเฉยๆ มีโลกทรัพย์สมบัติ ก็มีแต่ความเดือดร้อนกายใจไม่สิ้นสุด พระธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นสัมมาปฏิบัติพานำตนออกจากวัฏฏะ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ที่เรียกว่า “**นิพพาน**” อย่างคำว่า “**วิโมกข์**” (ความหลุดพ้น) เป็นข้อธรรมหลักที่ไม่ผิดพลาด ที่ประกอบด้วย “**อริยมรรคมีองค์ ๘ แห่งมัชฌิมาปฏิปทา**” ประการสำคัญ “**หนทางแห่งความหลุดพ้น**” ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงหนทางเดียว ทุกคนสามารถเลือกแนวทางที่เหมาะสมกับอุปนิสัยหรือจิตของตน เพื่อให้เกิดสุขในปัจจุบัน และให้มีเวลาในการพิจารณากรรมฐานธรรมทั้งหลายตามที่เป็นจริง ด้วยเหตุนี้ ถ้าบุคคลสามารถพิจารณาเห็นภาพรวมแห่งหลักธรรมทั้งหมด ด้วยเห็นภาพอันเชื่อมโยงอย่างชัดเจน ย่อมเห็นทางดำเนินที่สะดวกถูกต้องด้วยปัญญาอันเชื่อมโยง เพื่อจะให้บรรลุถึงจุดประสงค์สูงสุดแห่งการปฏิบัติธรรม คือ “**นิพพาน**” คนปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่จึงมักเป็นคนผู้สวนกระแสนิยมทางโลก แต่ไม่ใช่ว่าการสวนทางแบบประสานงา ที่ผิดจากคำสอนของพระตถาคต ที่พาสังคมวิปริตวิปลาสหาจุดยืนคำบถไม่ถูก จนถึงขั้นฟุ้งซ่านมากเกินไปจนเกินมาตรฐาน ประกาศตนเป็น “**ศาสดาจอมปลอม**” ก็มีมากมาย พระพุทธศาสนามีอายุสืบทอดผ่านอริยสาวกอริยสาวิกาจำนวนมากมาย รวมเป็นเวลายาวนานกว่า ๒,๖๐๐ ปี มาแล้ว การศึกษาธรรมที่ดีที่สุดจึงน่าจะเป็นจากพระไตรปิฎก ประกอบกับครูอาจารย์ที่อริยสาวกแห่งตถาคตอย่างแท้จริง การใช้ของปลอมย่อมไม่ถึงมาตรฐานที่แท้จริงที่กำหนดไว้ พระพุทธเจ้าทรงชี้แนะแนวทางที่เริ่มต้นถูกต้อง ดำเนินถูกต้อง นำไปสู่สิ่งที่ถูกต้อง และถึงพร้อมด้วยความยอดเยี่ยม ไม่ใช่ทำกันตามสมัยนิยม เพราะพระธรรมของพระพุทธเจ้าอยู่เหนือกาลเวลา ไม่จำกัดเวลา พระธรรมของพระองค์อธิบายสภาวะธรรมตามความเป็นจริงได้ตลอดเวลา ฉะนั้น เมื่อได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ต้องเข้าใจให้ถูกต้องถึงหนทางแห่งความหลุดพ้นที่เรียกว่า “**วิโมกข์**” ที่ประมวลมาแล้วด้วยวัตถุ ๖๘ ซึ่งต้องใช้เวลายาวในการฝึกด้วยตนเองตามปริชาสามารถของแต่ละคน นั่นคือ การเอาชีวิตเข้าแลกโดยมีพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งแห่งชีวิตเพียงอย่างเดียวเท่านั้น.



## บทความที่ ๕๖ ประจำปี ๒๕๕๘ – ลักษณะแห่งวิโมกข์พึงมีได้

คำที่แสดงนัยในพระพุทธศาสนาที่หมายถึง “ผู้ปฏิบัติ–ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา” นั้น มีหลายคำ ดังเช่น (๑) คำว่า “วิหาโร” คือ บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ ย่อมอยู่ด้วยศรัทธา ผู้ประคองไว้ ย่อมอยู่ด้วยความเพียร ผู้ตั้งสติมั่น ย่อมอยู่ด้วยสติ ผู้ทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ด้วยสมาธิ ผู้รู้ชัด ย่อมอยู่ด้วยปัญญา (๒) คำว่า “รู้ตาม” คือ ความน้อมใจเชื่อแห่งสัทธินทรีย์ ความประคองไว้แห่งวิริยินทรีย์ ความตั้งมั่นแห่งสตินทรีย์ ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งสมาธินทรีย์ ความเห็นแห่งปัญญินทรีย์ เป็นอันรู้ตามแล้ว (๓) คำว่า “แทงตลอดแล้ว” คือ ความน้อมใจเชื่อแห่งสัทธินทรีย์ ความประคองไว้แห่งวิริยินทรีย์ ความตั้งมั่นแห่งสตินทรีย์ ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งสมาธินทรีย์ ความเห็นแห่งปัญญินทรีย์ เป็นอันแทงตลอดแล้ว (๔) คำว่า “ตามที่ประพฤติ” คือ ประพฤติด้วยศรัทธาอย่างนี้ ด้วยความเพียรอย่างนี้ ด้วยสติอย่างนี้ ด้วยสมาธิอย่างนี้ ด้วยปัญญาอย่างนี้ (๕) คำว่า “ตามที่อยู่” คือ อยู่ด้วยศรัทธาอย่างนี้ด้วยความเพียรอย่างนี้ ด้วยสติอย่างนี้ ด้วยสมาธิอย่างนี้ ด้วยปัญญาอย่างนี้ (๖) คำว่า “วิญญู” คือ ผู้รู้แจ้ง ผู้มีปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาทำลายกิเลสผู้เป็นบัณฑิต ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้ (๗) คำว่า “สพฺรหฺมจารี” คือ บุคคลผู้มีการงานอย่างเดียวกัน มีอุเทศอย่างเดียวกัน มีการศึกษาเสมอกัน (๘) คำว่า “กมฺภีเรสุ ฐาเนสุ” คือ ฌาน–วิโมกข์–สมาธิ–สมาบัติ–มรรค–ผล–อภิญญา–และ–ปฏิสัมภิตา ตามนัยที่ลึกซึ้ง (๙) คำว่า “โอภปฺเปยฺยุ” คือ พึงเชื่อ ด้วยพินิจน้อมใจเชื่อโดยอหิมกข์ (๑๐) คำว่า “อทุธา” คือ เป็นเครื่องกล่าวส่วนเดียว เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่สงสัย เป็นเครื่องกล่าวโดยสิ้นความเคลือบแคลง เป็นเครื่องกล่าวไม่เป็นสอง เป็นเครื่องกล่าวโดยธรรมเครื่องนำออก เป็นเครื่องกล่าวไม่ผิด เป็นเครื่องกล่าวโดยหลักฐาน (๑๑) คำว่า “อายุสฺมา” นี้ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวมีความเคารพยำเกรง และ (๑๒) คำว่า “บรรลุแล้ว” คือ ถึงทัฬหแล้ว คำว่า “หรือว่าจักบรรลุ” คือ จักถึงทัฬห เพราะฉะนั้น ในการบำเพ็ญเพียรภาวนานั้น จุดมุ่งหลักจึงเน้นการบรรลุความตรัสรู้โดยชอบ “สัมโพธิ” ที่มีระดับแตกต่างกันไปตาม “ภูมิรู้–ภูมิธรรม–ภูมิปัญญา” ของแต่ละบุคคล ไม่ต้องไปฟุ้งซ่านกับคนอื่น สนใจตนเองเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำว่า “วิโมกข์” ซึ่งหมายถึง ระดับแห่งลักษณะความหลุดพ้นแห่งสมณะ (สมาธิ ๓) และวิปัสสนา (วิโมกข์ ๓–วิโมกข์ ๘) ดังนี้

“สมาธิ ๓” หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิต นั่นคือ สมาธิในวิปัสสนา หรือตัววิปัสสนานั้นเอง แยกประเภทตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ข้อที่ให้ถึงความหลุดพ้น ได้แก่

- (๑) “สุญฺยตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนัตตลักษณะ
- (๒) “อนิมิตตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ
- (๓) “อัปฺนิหิตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ



“วิโมกข์ ๑” หมายถึง ความหลุดพ้น ประเภทของความหลุดพ้น จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์ข้อที่ทำให้ถึงความหลุดพ้น ได้แก่

- (๑) “สุตฺตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญหาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้ = อาศัยอนัตตานุปัสสนา ถอนอหัตตาทินิเวศ
- (๒) “อนิมิตฺตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญหาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจตา แล้วถอนนิमितเสียได้ = อาศัยอนิจจานุปัสสนา ถอนวิปลาสนิमित
- (๓) “อัปฺปณฺหิตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญหาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นทุกข์ คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนความปรารถนาเสียได้ = อาศัยทุกขานุปัสสนา ถอนตัณหาปณฺธิ

“วิโมกข์ ๘” หมายถึง ความหลุดพ้น ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดึงเข้าไปในอารมณ์นั้นๆ อย่างปล่อยตัวหรือปลอดตัวเต็มที่ ซึ่งเป็นไปในขั้นตอนต่างๆ ได้แก่

(ก) รูปาวจรกุศลฌาน ๔

- (๑) ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย คือ “รูปฌาน ๔” ของผู้ได้ฌาน โดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุในกายของตน เช่น สีผม
- (๒) ผู้มีรูปปลัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก คือ “รูปฌาน ๔” ของผู้ได้ฌาน โดยเจริญกสิณกำหนดอารมณ์ภายนอก

(ข) วรรณกสิณ ๔

- (๑) ผู้มีน้อมใจดึงไปว่า “งาม” คือ ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสีที่งาม หรือเจริญ “อัปมัญญา”

(ค) อรูปาวจรกุศลฌาน ๔

- (๔) เพราะล่วงเสียซึ่ง “รูปปลัญญา” (ความกำหนดในรูปธรรม อันเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน) โดยประการทั้งปวง เพราะ “ปฏิฆปลัญญา” (ความกำหนดในปฏิฆะ) ดับไป เพราะไม่ใส่ใจ “นानัตตปลัญญา” (ความกำหนดมีอาการต่าง ๆ กัน) จึงเข้าถึง “อากาสนัญญาตนะ” โดยมนสิการว่า “อากาสนาที่สุดมิได้”
- (๕) เพราะล่วงเสียซึ่งอากาสนัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง “วิญญาณัญญาตนะ” โดยมนสิการว่า “วิญญาณนาที่สุดมิได้”
- (๖) เพราะล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง “อากิญจัญญาตนะ” โดยมนสิการว่า “ไม่มีอะไรเลย”
- (๗) เพราะล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง “เนวสัณญานาณัญญาตนะ” (ภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) อยู่



(ง) นิโรธสมาบัติ

(๘) เพราะล่วงเสียบซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง “สัญญาเวทิตนนิโรธ” อยู่

แต่อย่างไรก็ตาม ให้เปรียบเทียบนิโรธสมาบัติกับหลักกรรม “อนุปปพนิโรธ ๘” ดังนี้

“อนุปปพนิโรธ ๘”

- (๑) “กามสัญญา” ของท่านผู้เข้า “ปฐมฌาน” ย่อมดับไป
- (๒) “วิตกและวิจารณ์” ของท่านผู้เข้า “ทุติยฌาน” ย่อมดับไป
- (๓) “ปีติ” ของท่านผู้เข้า “ตติยฌาน” ย่อมดับไป
- (๔) “ลมอัสสาสะและปัสสาสะ” ของท่านผู้เข้า “จตุตถฌาน” ย่อมดับไป
- (๕) “รูปสัญญา” ของท่านผู้เข้า “อากาสนัญญายตนะ” ย่อมดับไป
- (๖) “อากาสนัญญายตนะสัญญา” ของท่านผู้เข้า “วิญญาณ์ญายตนะ” ย่อมดับไป
- (๗) “วิญญาณ์ญายตนะสัญญา” ของท่านผู้เข้า “อากิญจัญญายตนะ” ย่อมดับไป
- (๘) “อากิญจัญญายตนะสัญญา” ของท่านผู้เข้า “เนวสัญญานาสัญญายตนะ” ย่อมดับไป
- (๙) “สัญญาและเวทนา” ของท่านผู้เข้า “สัญญาเวทิตนนิโรธ” ย่อมดับไป

ในอันดับถัดไป คือ การข้ามเข้าถึงภูมิแห่งโลกุตตรธรรมทั้ง ๘ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ นั่นเอง

หมายเหตุ: ข้อประพฤติปฏิบัติอันเป็นปฏิปทาอันยิ่งในการปฏิบัติธรรมตามแนวทางพระพุทธเจ้า นั่นคือ กระบวนการคิดที่สมองเรียนรู้ทักษะประสบการณ์จริงในการเจริญภาวนา การถ่ายทอดองค์ความรู้ในสมัยพุทธกาลเป็นการท่องจำหรือบอกจากปากสู่ปาก “มุขปาฐะ” คือ “บอกด้วยปาก” ไม่มีสิ่งตีพิมพ์หรือสื่ออื่นๆ เพราะฉะนั้น การกล่าวซ้ำๆ จึงเป็นการฝึกให้สมองจดจำให้เจือจางและขบได้ด้วยทฤษฎี ที่เป็นคุณสมบัติของพหูสูต ผู้มีปัญญาเลิศ หรือ ปราชญ์แห่งมุนี ไม่ใช่หนักคิดขี้ทูดจืดจางอย่างในปัจจุบัน ที่มีสื่อการเรียนรู้ให้เลือกมากมาย จนคิดเองไม่เป็น “ความคิดถูก” (ปัญญาทางอ้อม) การฟังหรืออ่านจนจำได้ขึ้นใจหรือเจือจาง เห็นภาพชัดเจนในความนึกคิด “จินตภาพ” (มโนภาพ) จึงเป็นทักษะการคิดที่ต้องพัฒนาและฝึกฝนเจริญให้มาก เพื่อความสมบูรณ์และความไปพบุลย์แห่งปัญญาที่บริสุทธิ์ยิ่ง ด้วยความไม่ประมาทปัญญาทั้งหลาย “ความสำเร็จทุกอย่างมีใจเป็นประธาน แม้แต่ในการปฏิบัติธรรม” ดังพุทธพจน์หลวงปู่ท้าว จารุขัมโม ดังนี้

รู้อยู่ที่ใจ ดูอยู่ที่ใจ เห็นอยู่ที่ใจ ฟังอยู่ที่ใจ กำหนดอยู่ที่ใจ  
ให้เห็นความแจ้ง ความสว่าง ความสงบ จินใจ



## ว่าด้วยวิโมกข์ ๓

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 320-336 FILE 69)

[๔๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย “**วิโมกข์ ๓**” ประการนี้ ๓ ประการเป็นไฉน คือ สุนฺณุตวิโมกข์ ๑ อนิมิตตวิโมกข์ ๑ อัปฺปณฺหิตวิโมกข์ ๑ คู่ก่อน ภิกษุทั้งหลาย วิโมกข์ ๓ ประการนี้

“**วิโมกข์ ๖๘**” คือ (๑) สุนฺณุตวิโมกข์ (๒) อนิมิตตวิโมกข์ (๓) อัปฺปณฺหิตวิโมกข์ (๔) อัชฌัตตวฺภูทธานวิโมกข์ (วิโมกข์มีการออกในภายใน) (๕) พหิทฺทวฺภูทธานวิโมกข์ (วิโมกข์มีการออกในภายนอก) (๖) ทุคฺคโฏวฺภูทธานวิโมกข์ (วิโมกข์มีการออกแต่ส่วนทั้งสอง)

(๗-๑๐) วิโมกข์ ๔ แต่อัชฌัตตวฺภูทธานวิโมกข์ (๑๑-๑๔) วิโมกข์ ๔ แต่พหิทฺทวฺภูทธานวิโมกข์ (๑๕-๑๘) วิโมกข์ ๔ แต่ทุคฺคโฏวฺภูทธานวิโมกข์ (๑๙-๒๒) วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่อัชฌัตตวฺภูทธานวิโมกข์ (๒๓-๒๖) วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่พหิทฺทวฺภูทธานวิโมกข์ (๒๗-๓๐) วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่ทุคฺคโฏวฺภูทธานวิโมกข์ (๓๑-๓๔) วิโมกข์ ๔ ระวังจากอัชฌัตตวฺภูทธานวิโมกข์ (๓๕-๓๘) วิโมกข์ ๔ ระวังจากพหิทฺทวฺภูทธานวิโมกข์ (๓๙-๔๒) วิโมกข์ ๔ ระวังจากทุคฺคโฏวฺภูทธานวิโมกข์

(๔๓) ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้มีรูปเห็นรูปทั้งหลาย (๔๔) ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้ไม่มี ความสำคัญ ว่ารูปในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอก (๔๕) ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้น้อมใจไป ในธรรมส่วนงามเท่านั้น

(๔๖) อากาสนัญฺจายตฺนสมาบัติวิโมกข์ (๔๗) วิญฺญูณณฺญายตฺนสมาบัติวิโมกข์ (๔๘) อากิญจัญญายตฺนสมาบัติวิโมกข์ (๔๙) เนวสัณฺญาณาสัณฺญายตฺนสมาบัติวิโมกข์ (๕๐) สัณฺญาเวทยิตฺตโรธสมาบัติวิโมกข์ (๕๑) สมยวิโมกข์ (๕๒) อสมยวิโมกข์ (๕๓) สามายิกวิโมกข์ (๕๔) อามายิกวิโมกข์ (๕๕) กุปฺปวิโมกข์ (วิโมกข์ที่ ก่าเริบได้) (๕๖) อกุปฺปวิโมกข์ (วิโมกข์ที่ไม่ก่าเริบ) (๕๗) โลกียวิโมกข์ (๕๘) โลกุตฺตวิโมกข์ (๕๙) สาสววิโมกข์ (๖๐) อนาสววิโมกข์ (๖๑) สามิสวิโมกข์ (๖๒) นiramิสวิโมกข์ (๖๓) นiramิสตฺตวิโมกข์ (๖๔) ปณฺหิตวิโมกข์ (๖๕) อัปฺปณฺหิตวิโมกข์ (๖๖) ปณฺหิตปัสสัทธิวิโมกข์ (๖๗) สัณฺณุตวิโมกข์ (๖๘) วิสัณฺณุตวิโมกข์ (๖๙) เอกัตตวิโมกข์ (๗๐) มานัตตวิโมกข์ (๗๑) สัณฺญาวิโมกข์ (๗๒) ญาณวิโมกข์ (๗๓) สิตฺติสยวิโมกข์ (๗๔) ฌานวิโมกข์ (๗๕) อนุปาทาจิตวิโมกข์

หมายเหตุ: คำว่า “**วิโมกข์ ๖๘**” หมายถึง ไม่นับรวม (๑) สุนฺณุตวิโมกข์ (๒) อนิมิตตวิโมกข์ (๓) อัปฺปณฺหิตวิโมกข์ (๔) อัชฌัตตวฺภูทธานวิโมกข์ (๕) พหิทฺทวฺภูทธานวิโมกข์ (๖) ทุคฺคโฏวฺภูทธานวิโมกข์ รวมทั้ง “**ปณฺหิตวิโมกข์**” กับ “**อัปฺปณฺหิตวิโมกข์**” ให้นับเป็นชื่อเดียวกัน รวมเป็น ๗ อย่าง นำไปหักจาก ๗๕ จึงเท่ากับ ๖๘



- (๑) “**สูญญตวิโมกข์**” เป็นโณน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นคังนี้ว่า นามรูปนี้ว่างจากความเป็นตัวตน และจากสิ่งทีเนื่องด้วยตน เธอยอมไม่ทำความยึดมั่น (อตัตภินิเวส) ในนามรูปนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์ของภิกษุนั้นจึงเป็นวิโมกข์ว่างเปล่า นี้เป็น “**สูญญตวิโมกข์**”
- (๒) “**อนิมิตตวิโมกข์**” เป็นโณน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นคังนี้ว่า นามรูปนี้ว่างจากความเป็นรูปนั้น และจากสิ่งทีเนื่องด้วยตน เธอยอมไม่ทำเครื่องกำหนดหมาย (นิมิต) ในนามรูปนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์ของภิกษุนั้น จึงเป็นวิโมกข์ไม่มีเครื่องกำหนดหมาย นี้เป็น “**อนิมิตตวิโมกข์**”
- (๓) “**อัปปลิหิตวิโมกข์**” เป็นโณน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นคังนี้ว่า นามรูปนี้ว่างจากความเป็นตัวตน และจากสิ่งทีเนื่องด้วยตน เธอยอมไม่ทำความปรารธนา (ตัตทา) ในนามรูปนั้น เพราะเหตุนี้ วิโมกข์ของภิกษุนั้น จึงเป็นวิโมกข์ไม่มีความปรารธนา นี้เป็น “**อัปปลิหิตวิโมกข์**”
- (๔) “**อัชฉัตตวภูฐานวิโมกข์**” เป็นโณน “**ฉาน ๔**” เป็น “**อัชฉัตตวภูฐานวิโมกข์**”
- (๕) “**พหิททาภูฐานวิโมกข์**” เป็นโณน “**อรุปรสมาบัติ ๔**” เป็น “**พหิททาภูฐานวิโมกข์**”
- (๖) “**ทุภโตวภูฐานวิโมกข์**” เป็นโณน “**อริยมรรค ๔**” เป็น “**ทุภโตวภูฐานวิโมกข์**”
- (๗-๑๐) “**วิโมกข์ ๔ แต่อัชฉัตตวภูฐานวิโมกข์**” เป็นโณน (๗) “**ปฐมฉาน**” ออกจากนิวรรณ (๘) “**ทุตติยฉาน**” ออกจากวิตกวิจารณ์ (๙) “**ตติยฉาน**” ออกจากปีติ (๑๐) “**จตุตถฉาน**” ออกจากสุขและทุกข์ นี้เป็น “**วิโมกข์ ๔ แต่อัชฉัตตวภูฐานวิโมกข์**”
- (๑๑-๑๔) “**วิโมกข์ ๔ แต่พหิททาภูฐานวิโมกข์**” เป็นโณน (๑๑) “**อากาศาณญายตนสมาบัติ**” ออกจากรูปตัณญา ปฏิกขตัณญา นานัตตตัณญา (๑๒) “**วิญญูณญายตนสมาบัติ**” ออกจากอากาศาณญายตนตัณญา (๑๓) “**อากัญญายตนสมาบัติ**” ออกจากวิญญูณญายตนตัณญา (๑๔) “**เนวตัณญานาตัณญายตนสมาบัติ**” ออกจากอากัญญายตนตัณญา นี้เป็น “**วิโมกข์ ๔ แต่พหิททาภูฐานวิโมกข์**”
- (๑๕-๑๘) “**วิโมกข์ ๔ แต่ทุภโตวภูฐานวิโมกข์**” เป็นโณน (๑๕) “**โสดาปัตติมรรค**” ออกจาก **สักกายทิฏฐิ** **วิจิกจนา** **สีลพตปรมาต** **ทิฏฐิอนุสัย** **วิจิกจนาอนุสัย** ออกจากเหล่ากิเลสทีเป็นไปตามสักกายทิฏฐิ เป็นต้น นั้น จากขันธทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตภายนอก (๑๖) “**สกทาคามิมรรค**” ออกจาก **กามราคสังโยชน** **ปฏิกขสังโยชน** **กามราคานุสัย** **ปฏิกขานุสัย** ส่วนหยาบๆ ออกจากเหล่ากิเลสทีเป็นไปตามกามราคสังโยชน เป็นต้น นั้น จากขันธทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตภายนอก (๑๗) “**อนาคามิมรรค**” ออกจาก **กามราคสังโยชน** **ปฏิกขสังโยชน** **กามราคานุสัย** **ปฏิกขานุสัย** ส่วนละเอียดๆ ออกจากเหล่ากิเลสทีเป็นไปตามกามราคสังโยชน เป็นต้น นั้น จากขันธทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตภายนอก (๑๘) “**อรหัตมรรค**” ออกจาก **รูปราคะ** **อรุปราคะ** **มานะ** **อุทธัจจะ** **อวิชชา** **มานานุสัย** **ภวราคานุสัย** **อวิชชานุสัย** ออกจากเหล่ากิเลสทีเป็นไปตามรูปราคะ เป็นต้น นั้น จากขันธทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตภายนอก นี้เป็น “**วิโมกข์ ๔ แต่ทุภโตวภูฐานวิโมกข์**”



(๑๕-๒๒) “วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่อัชฌัตตวฏฐานวิโมกข์” เป็นไฉน วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และ เอกัคคตาจิต เพื่อประโยชน์แก่การได้ (๑๕) ปฐมฌาน (๒๐) ทุตติยฌาน (๒๑) ตติยฌาน (๒๒) จตุตถฌาน นี้เป็น “วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่อัชฌัตตวฏฐานวิโมกข์”

(๒๓-๒๖) “วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่พิททวฏฐานวิโมกข์” เป็นไฉน วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และเอกัคคตาจิต เพื่อประโยชน์แก่การได้ (๒๓) อากาสาณัญจายตนสมาบัติ (๒๔) วิญญาณัญจายตนสมาบัติ (๒๕) อากิณฺณัญจายตนสมาบัติ (๒๖) เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนสมาบัติ นี้เป็น “วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่พิททวฏฐานวิโมกข์”

(๒๗-๓๐) “วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่ทุกโตวฏฐานวิโมกข์” เป็นไฉน อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุุปัสสนา เพื่อประโยชน์แก่การได้ (๒๗) โสคาปตติมรรค (๒๘) สกทาคามิมรรค (๒๙) อนาคามิมรรค (๓๐) อรหัตมรรค นี้เป็น “วิโมกข์ ๔ อนุโลมแก่ทุกโตวฏฐานวิโมกข์”

(๓๑-๓๔) “วิโมกข์ ๔ ระวังจากอัชฌัตตวฏฐานวิโมกข์” เป็นไฉน (๓๑) การได้หรือวิบากแห่งปฐมฌาน (๓๒) การได้หรือวิบากแห่งทุตติยฌาน (๓๓) การได้หรือวิบากแห่งตติยฌาน (๓๔) การได้หรือวิบากแห่งจตุตถฌาน มีอยู่ นี้เป็น “วิโมกข์ ๔ ระวังจากอัชฌัตตวฏฐานวิโมกข์”

(๓๕-๓๘) “วิโมกข์ ๔ ระวังจากพิททวฏฐานวิโมกข์” เป็นไฉน (๓๕) การได้หรือวิบากแห่งอากาสาณัญจายตนสมาบัติ (๓๖) การได้หรือวิบากแห่งวิญญาณัญจายตนสมาบัติ (๓๗) การได้หรือวิบากแห่งอากิณฺณัญจายตนสมาบัติ (๓๘) การได้หรือวิบากแห่งเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนสมาบัติ มีอยู่ นี้เป็น “วิโมกข์ ๔ ระวังจากพิททวฏฐานวิโมกข์”

(๓๙-๔๒) “วิโมกข์ ๔ ระวังจากทุกโตวฏฐานวิโมกข์” เป็นไฉน (๓๙) โสคาปตติผลแห่งโสคาปตติมรรค (๔๐) สกทาคามิผลแห่งสกทาคามิมรรค (๔๑) อนาคามิผลแห่งอนาคามิมรรค (๔๒) อรหัตผลแห่งอรหัตมรรค นี้เป็น “วิโมกข์ ๔ ระวังจากทุกโตวฏฐานวิโมกข์”

(๔๓) “ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้มีรูปย่อมนั้นรูปทั้งหลาย” (วรรณกถิติน ๔) อย่างไร

(๑) ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มนสิการถึงเฉพาะ นิมิตสีเขียว ในภายในย่อมได้เฉพาะ นิลสัณฺญา เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมน้อมจิตไปในนิมิตสีเขียวภายนอก ย่อมได้เฉพาะ นิลสัณฺญา เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมน้อมเสพ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า นิมิตสีเขียว ทั้งสองทั้งภายในและภายนอกนี้เป็นในรูป เธอเป็นผู้มีความสำคัญว่า เป็นรูป

(๒) ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มนสิการถึงเฉพาะ นิมิตสีเหลือง ในภายในย่อมได้เฉพาะ ปิตสัณฺญา เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมน้อมจิตไปในนิมิตสีเหลืองภายนอก ย่อมได้เฉพาะ ปิตสัณฺญา เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมน้อมเสพ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า นิมิตสีเหลือง ทั้งสองทั้งภายในและภายนอกนี้เป็นในรูป เธอเป็นผู้มีความสำคัญว่า เป็นรูป



(๓) ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มนสิการถึงเฉพาะ **นิมิตสีแดง** ในภายในย่อมได้เฉพาะ **โลหิตสัญญา** เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมโน้มจิตไปในนิมิตสีแดงภายนอก ย่อมได้เฉพาะ **โลหิตสัญญา** เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า **นิมิตสีแดง** ทั้งสองทั้งภายในและภายนอกนี้เป็นในรูป เธอเป็นผู้มีความสำคัญว่า เป็นรูป

(๔) ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มนสิการถึงเฉพาะ **นิมิตสีขาว** ในภายใน ย่อมได้เฉพาะ **โสภาตสัญญา** เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมโน้มจิตไปในนิมิตสีขาวในภายนอก ย่อมได้เฉพาะ **โสภาตสัญญา** เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า **นิมิตสีขาว** ทั้งสองทั้งภายในและภายนอกนี้ เป็นรูป เธอย่อมมีความสำคัญว่าเป็นรูป “ชื่อว่าวิโมกข์เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้มีรูปย่อมเห็นรูปทั้งหลาย” อย่างนี้

(๔๔) “ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้ไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูปในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอก” (วรรณกสิณ ๔) อย่างไร

(๑) ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่มนสิการถึงเฉพาะ **นิมิตสีเขียว** ในภายในไม่ได้ **นิลสัญญา** ย่อมโน้มจิตไปในนิมิตสีเขียวภายนอก ย่อมได้ **นิลสัญญา** เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้ว เธอย่อมเสพ เจริญทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูปในภายใน **นิมิตสีเขียว** ภายนอกนี้เป็นรูป เธอก็มี **รูปสัญญา**

(๒) ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่มนสิการถึงเฉพาะ **นิมิตสีเหลือง** ในภายในไม่ได้ **ปีตสัญญา** ย่อมโน้มจิตไปในนิมิตสีเหลืองภายนอก ย่อมได้ **ปีตสัญญา** เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้ว เธอย่อมเสพ เจริญทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูปในภายใน **นิมิตสีเหลือง** ภายนอกนี้เป็นรูป เธอก็มี **รูปสัญญา**

(๓) ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่มนสิการถึงเฉพาะ **นิมิตสีแดง** ในภายในไม่ได้ **โลหิตสัญญา** ย่อมโน้มจิตไปในนิมิตสีเขียวภายนอก ย่อมได้ **โลหิตสัญญา** เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้ว เธอย่อมเสพ เจริญทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูปในภายใน **นิมิตสีแดง** ภายนอกนี้เป็นรูป เธอก็มี **รูปสัญญา**

(๔) ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่มนสิการถึงเฉพาะ **นิมิตสีขาว** ในภายใน ไม่ได้ **โสภาตสัญญา** ย่อมโน้มจิตไปในนิมิตสีขาวภายนอก ย่อมได้ **โสภาตสัญญา** เธอทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วเธอย่อมเสพ เจริญทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูปในภายนอกนี้เป็นรูป เธอก็มี **รูปสัญญา** “ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้ไม่มีความสำคัญว่า





เป็นรูปในภายในเห็นรูปทั้งหลายในภายนอก” อย่างนี้

(๔๕) “ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุย่อใจไปในธรรมส่วนงามเท่านั้น” (อัปมัญญา ๔) อย่างไร

(๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วย **เมตตา** แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ที่ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจ ประกอบด้วย **เมตตา** อันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน อยู่ เพราะเป็น **ผู้เจริญเมตตา** สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง

(๒) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วย **กรุณา** แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ที่ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจ ประกอบด้วย **กรุณา** อันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน อยู่ เพราะเป็น **ผู้เจริญกรุณา** สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง

(๓) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วย **มุทิตา** แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ที่ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจ ประกอบด้วย **มุทิตา** อันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน อยู่ เพราะเป็น **ผู้เจริญมุทิตา** สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง

(๔) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วย **อุเบกขา** แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ที่ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วย **อุเบกขา** อันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน อยู่เพราะเป็น **ผู้เจริญอุเบกขา** สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง “ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุย่อใจไปในธรรมส่วนงามเท่านั้น” อย่างนี้

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น ให้พิจารณาหลักธรรมข้างล่าง ต่อไปนี้

**เมตตาเจโตวิมุตติ-กรุณาเจโตวิมุตติ-มุทิตาเจโตวิมุตติ-อุเบกขาเจโตวิมุตติ มีอะไรเป็นคติ**

(พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๑ - หน้าที่ 314-317 FILE 30)

[๕๘๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาตะอย่างนี้ ควรเป็นผู้อันเธอทั้งหลายพึงถามอย่างนี้ว่า ลูกก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ (๑) **เมตตาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด (๒) **กรุณาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด (๓) **มุทิตาเจโตวิมุตติ** อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไร



เป็นที่สุด (๔) อุเบกขาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด พวกอัญญเดียรถีย์บริพาชกถูกเธอทั้งหลายถามอย่างนั้นแล้ว จักแก้ไม่ได้เลย และจักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง ซ้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เคยเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตใจยินดีด้วยการแก้ปัญหาเหล่านี้ เว้นเสียจาก ตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคต

[๕๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ เมตตาเจโตวิมุตติ (อันสัมปยุตต์ด้วยโพชฌงค์ ๗ ซึ่งเป็นธรรมเครื่ององค์ตรัสรู้ด้วยอำนาจแห่งสมาธิ) อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมเจริญ “สติสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยเมตตา (๒) ย่อมเจริญ “สัมมวិเจยสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยเมตตา (๓) ย่อมเจริญ “วิริยสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยเมตตา (๔) ย่อมเจริญ “ปีติสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยเมตตา (๕) ย่อมเจริญ “ปัสสัทธัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยเมตตา (๖) ย่อมเจริญ “สมาธิสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยเมตตา (๗) ย่อมเจริญ “อุเบกขาสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยเมตตา

อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ (๑) ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ปฏิกุศลในสิ่งที่ไม่ปฏิกุศลอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งที่ไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่ (๒) ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลนั้นอยู่ (๓) ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิกุศลในสิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลนั้นอยู่ (๔) ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศลและสิ่งไม่ปฏิกุศลอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิกุศลในสิ่งปฏิกุศล และในสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่ (๕) ถ้าหวังอยู่ว่า เราเพียงแยก สิ่งไม่ปฏิกุศลและปฏิกุศลทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรือ (๖) อีกอย่างหนึ่ง เธอย่อมเข้าถึง “สุภวิโมกข์” อยู่ (ย่อมทราบชัดสิ่งทั้งปวงว่าไม่งาม และย่อมทราบชัดแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว “เมตตาเจโตวิมุตติ” ว่า มี “สุภวิโมกข์” เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์

[๕๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ กรุณาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมเจริญ “สติสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยกรุณา (๒) ย่อมเจริญ “สัมมวิเจยสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยกรุณา (๓) ย่อมเจริญ “วิริยสัมโพชฌงค์” อันสหระค



ด้วยกรณมา (๔) ย่อมเจริญ “ปีติสัมโพชฌงค์” อันสหรคตด้วยกรณมา (๕) ย่อมเจริญ “ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์”  
อันสหรคตด้วยกรณมา (๖) ย่อมเจริญ “สมาธิสัมโพชฌงค์” อันสหรคตด้วยกรณมา (๗) ย่อมเจริญ  
“อุเบกขาสัมโพชฌงค์” อันสหรคตด้วยกรณมา

อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ (๑) ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า  
ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๒) ถ้าหวังอยู่ว่า เรา  
พึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๓) ถ้า  
หวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติใน  
สิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๔) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติและสิ่ง  
ไม่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติ และในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๕) ถ้าหวังอยู่ว่า เรา  
พึงแยก สิ่งไม่ปฏิบัติและปฏิบัติทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มี  
สติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรือ (๖) อีกอย่างหนึ่ง เพราะล่วง “รูปสัญญา” เสียโดยประการทั้ง  
ปวง เพราะ “ปลุณสัญญา” ดับไป เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่ง “นาคัตตสัญญา” เธอคำนึงอยู่ว่า “อากาศ  
ไม่มีที่สุด” ย่อมบรรลู่ “อากาศานัญญาตนะ” อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว “กรณมาเจโตวิมุตติ” ว่ามี  
“อากาศานัญญาตนะ” เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุผู้ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยาวยิ่งในธรรมวินัยนี้ ปัญญา  
ของเธอจึงยังเป็น โลกีย์

[๕๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ มุทิตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็น  
อย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมเจริญ “สติสัมโพชฌงค์” อันสหรคตด้วยมุทิตา (๒)  
ย่อมเจริญ “ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์” อันสหรคตด้วยมุทิตา (๓) ย่อมเจริญ “วิริยสัมโพชฌงค์” อันสหรคต  
ด้วยมุทิตา (๔) ย่อมเจริญ “ปีติสัมโพชฌงค์” อันสหรคตด้วยมุทิตา (๕) ย่อมเจริญ “ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์”  
อันสหรคตด้วยมุทิตา (๖) ย่อมเจริญ “สมาธิสัมโพชฌงค์” อันสหรคตด้วยมุทิตา (๗) ย่อมเจริญ  
“อุเบกขาสัมโพชฌงค์” อันสหรคตด้วยมุทิตา

อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ (๑) ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า  
ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๒) ถ้าหวังอยู่ว่า เรา  
พึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๓) ถ้า  
หวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติใน  
สิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๔) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติและสิ่ง  
ไม่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติ และในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๕) ถ้าหวังอยู่ว่า เรา  
พึงแยก สิ่งไม่ปฏิบัติและปฏิบัติทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มี  
สติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรือ (๖) อีกอย่างหนึ่ง เพราะล่วง “อากาศานัญญาตนะ” เสียโดย



ประการทั้งปวง เธอค้ำใจอยู่ว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ย่อมบรรล “วิญญาณัญญาตนะ” อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว “มุกตาเจโตวิมุตติ” ว่า มี “วิญญาณัญญาตนะ” เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันขวดยิ่ง ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์

[๖๐๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ อุเบกขาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างไร มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมเจริญ “สติสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๒) ย่อมเจริญ “สัมมวियสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๓) ย่อมเจริญ “วิริยสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๔) ย่อมเจริญ “ปีติสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๕) ย่อมเจริญ “ปีติสัทธัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๖) ย่อมเจริญ “สมาธิสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยอุเบกขา (๗) ย่อมเจริญ “อุเบกขาสัมโพชฌงค์” อันสหระคด้วยอุเบกขา

อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ (๑) ถ้าเธอหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๒) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิบัติในสิ่งปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๓) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๔) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงมีความสำคัญว่า ไม่ปฏิบัติในสิ่งปฏิบัติและสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่ ก็ย่อมมีความสำคัญว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งปฏิบัติ และในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่นั้นอยู่ (๕) ถ้าหวังอยู่ว่า เราพึงแยก สิ่งไม่ปฏิบัติและปฏิบัติทั้งสองนั้นออกเสียแล้ว วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็ย่อมวางเฉย มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่ หรือ (๖) อีกอย่างหนึ่ง เพราะลวง “วิญญาณัญญาตนะ” เสียโดยประการทั้งปวง เธอค้ำใจอยู่ว่า “อะไรนิตหนึ่งไม่มี” ย่อมบรรล “อากิญจัญญายตนะ” อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว “อุเบกขาเจโตวิมุตติ” ว่า มี “อากิญจัญญายตนะ” เป็นอย่างยิ่ง เพราะภิกษุนั้นยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันขวดยิ่ง ในธรรมวินัยนี้ ปัญญาของเธอจึงยังเป็นโลกีย์

#### จบเมตตาสูตที่ ๔

- (๔๖) “อากาสนัญญาตนสมาบัติวิโมกข์” เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะลวง รูปสัญญา เพราะดับ ปฐิมสัญญา เพราะไม่มนสิการถึง นานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง เข้า อากาสนัญญาตนสมาบัติ ด้วยมนสิการว่า “อากาสนาที่สุคมิได้” นี้เป็น “อากาสนัญญาตนสมาบัติวิโมกข์”
- (๔๗) “วิญญาณัญญาตนสมาบัติวิโมกข์” เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะลวง อากาสนัญญาตนสมาบัติ โดยประการทั้งปวง เข้า วิญญาณัญญาตนสมาบัติ โดยประการทั้งปวง เข้า วิญญาณัญญาตนสมาบัติ ด้วยมนสิการว่า “วิญญาณหาที่สุคมิได้” นี้เป็น “วิญญาณัญญาตนสมาบัติวิโมกข์”



- (๔๘) “อากิญจัญญายตนสมาบัติวิโมกข์” เป็นโฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วง วิญญาณ์ญายตนสมาบัติ โดยประการทั้งปวง เข้า อากิญจัญญายตนสมาบัติ โดยประการทั้งปวง เข้า อากิญจัญญายตนสมาบัติ ด้วยมนสิการว่า “สิ่งน้อยหนึ่งไม่มี” นี้เป็น “อากิญจัญญายตนสมาบัติวิโมกข์”
- (๔๙) “เนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติวิโมกข์” เป็นโฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วง อากิญจัญญายตนสมาบัติ โดยประการทั้งปวง เข้า เนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติ นี้เป็น “เนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติวิโมกข์”
- (๕๐) “สัจญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์” เป็นโฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะล่วง เนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติ โดยประการทั้งปวง (ดับสังขารตามลำดับต่อไปนี้ วิจิสังขาร กายสังขาร จิตตสังขาร = ดับสัจญญา ความจำได้หมายรู้ และดับ เวทนา การเสวยอารมณ์) เข้า สัจญญาเวทยิตนิโรธ นี้เป็น “สัจญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์”
- (๕๑) “สมยวิโมกข์” เป็นโฉน ฌาน ๔ และ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะพ้นในสมย์เข้าถึงสมาบัติ ไม่พ้นในสมย์ ออกแล้ว (พ้นชั่วครา) นี้เป็น “สมยวิโมกข์”
- (๕๒) “อสมยวิโมกข์” เป็นโฉน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ เพราะพ้นในสมย์เข้าถึงสมาบัติ พ้นในสมย์ออกแล้ว (พ้นสิ้นเชิง) นั่นคือ ชื่อว่า “อริยมรรค” เพราะพ้นสิ้นเชิงด้วยอำนาจแห่ง สมุจเฉทวิมุตติ ชื่อว่า “สามัญญผล” เพราะพ้นสิ้นเชิงด้วยอำนาจแห่ง ปฏิบัติสัททวิมุตติ ชื่อว่า “นิพพาน” เพราะพ้นสิ้นเชิงด้วยอำนาจแห่ง นิสสรณวิมุตติ นี้เป็น “อสมยวิโมกข์”
- (๕๓) “สามยิกวิโมกข์” เป็นโฉน ฌาน ๔ และ อรูปสมาบัติ ๔ นี้เป็น “สามยิกวิโมกข์”
- (๕๔) “อสามยิกวิโมกข์” เป็นโฉน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ นี้เป็น “อสามยิกวิโมกข์”
- (๕๕) “กุปปวิโมกข์” เป็นโฉน ฌาน ๔ และ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะอาศัยความประมาทจึงเสื่อมแห่งวิโมกข์ที่กำเริบได้ นี้เป็น “กุปปวิโมกข์”
- (๕๖) “อกุปปวิโมกข์” เป็นโฉน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ เพราะอาศัยความไม่ประมาทจึงเสื่อมแห่งวิโมกข์ที่ไม่กำเริบ นี้เป็น “อกุปปวิโมกข์”
- (๕๗) “โลกยวิโมกข์” เป็นโฉน ฌาน ๔ และ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะยอมเป็นไปตามโลก นี้เป็น “โลกยวิโมกข์”
- (๕๘) “โลกุตระวิโมกข์” เป็นโฉน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ เพราะอริยมรรคทั้งหลายยอมข้ามโลก และเพราะสามัญญผลและนิพพานข้ามไปแล้วจากโลก นี้เป็น “โลกุตระวิโมกข์”
- (๕๙) “ตาสววิโมกข์” เป็นโฉน ฌาน ๔ และ อรูปสมาบัติ ๔ ด้วยความมีอาสวะ (ตาสวะ) คือ แม่เมื่อมีการพ้นจากเครื่องผูกพันแล้วก็ด้วยความปราศจากอาสวะอันทำอารมณ์ยังเป็นไปอยู่ นี้เป็น “ตาสววิโมกข์”
- (๖๐) “อนาสววิโมกข์” เป็นโฉน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ ด้วยความไม่มีอาสวะ คือ แม่เมื่อมีการพ้นจากเครื่องผูกพันแล้วก็ด้วยความปราศจากอาสวะอันทำอารมณ์ยังเป็นไปอยู่ นี้เป็น “อนาสววิโมกข์”



- (๖๑) “สามีสวิโมกษ์” เป็นโณ วิโมกษ์ที่ปฏิสังขตด้วยรูป เพราะเจืออามิส นี้เป็น “สามีสวิโมกษ์”
- (๖๒) “นिरามีสวิโมกษ์” เป็นโณ วิโมกษ์ที่ไม่ปฏิสังขตด้วยรูป เพราะไม่เจืออามิส นี้เป็น “นिरามีสวิโมกษ์”
- (๖๓) “นिरามิสตรวิโมกษ์” เป็นโณ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ เพราะไม่เจืออามิส นี้เป็น “นिरามิสตรวิโมกษ์”
- (๖๔) “ปณฺหิตวิโมกษ์” เป็นโณ ฌาน ๔ อรูปสมบัตติ ๔ เพราะทำความปรารถนาในนามรูป ความปรารถนา เพราะตั้งอยู่ในความใคร่ ที่ถูกค้นหาห้วงเหนียวไว้ (ปณฺหิติ) นี้เป็น “ปณฺหิตวิโมกษ์”
- (๖๕) “อปฺปณฺหิตวิโมกษ์” เป็นโณ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ เพราะไม่ทำความปรารถนา ในนามรูป เพราะไม่มีที่ตั้ง ที่ไม่ถูกค้นหาห้วงเหนียวไว้ นี้เป็น “อปฺปณฺหิตวิโมกษ์”
- (๖๖) “ปณฺหิตปฏิสํสํทวิโมกษ์” เป็นโณ การได้หรือวิบากแห่งปฐมฌาน ๑ การได้หรือวิบากแห่งทุติยฌาน ๑ การได้หรือวิบากแห่งตติยฌาน ๑ การได้หรือวิบากแห่งจตุตถฌาน ๑ การได้หรือวิบากแห่งอาภาสํญายตนสมบัตติ ๑ การได้หรือวิบากแห่งวิญญานญายตนสมบัตติ ๑ การได้หรือวิบากแห่งอภิกขญญายตนสมบัตติ ๑ การได้หรือวิบากแห่งเนวสํญยานาสํญญายตนสมบัตติ ๑ นี้เป็น “ปณฺหิตปฏิสํสํทวิโมกษ์”
- (๖๗) “สํญญตวิโมกษ์” เป็นโณ ฌาน ๔ และอรูปสมบัตติ ๔ เพราะประกอบด้วยความอยาก นี้เป็น “สํญญตวิโมกษ์”
- (๖๘) “วิสํญญตวิโมกษ์” เป็นโณ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ เพราะไม่ประกอบด้วยความอยาก นี้เป็น “วิสํญญตวิโมกษ์”
- (๖๙) “เอกํตตวิโมกษ์” เป็นโณ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และ นิพพาน ๑ ชื่อว่า “มรรคผล” เพราะมี อารมณ์อยู่เดียวกันและเพราะสำเร็จอย่างเดียวกัน ชื่อว่า “นิพพาน” เพราะไม่มีที่สอง นี้เป็น “เอกํตตวิโมกษ์”
- (๗๐) “นํนํตตวิโมกษ์” เป็นโณ ฌาน ๔ และ อรูปสมบัตติ ๔ เพราะเพราะมีอารมณ์ต่างกันและเพราะมีวิบากต่างกัน นี้เป็น “นํนํตตวิโมกษ์”
- (๗๑) “สํญญาวิมอกฺข” เป็นโณ สํญญาวิมอกฺข ๑ เป็นสํญญาวิมอกฺข ๑๐ สํญญาวิมอกฺข ๑๐ เป็นสํญญาวิมอกฺข ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุโดยปริยาย พึงมีได้

คำว่า “พึงมีได้” ความว่า ก็พึงมีได้อย่างไร

- (๑) อนิจจํนุสํสํนํญานํ พ้นจากนิจสํญญา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสํญญาวิมอกฺข (๒) ทุกขํนุสํสํนํญานํ พ้นจากสุขสํญญา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสํญญาวิมอกฺข (๓) อนํตตํนุสํสํนํญานํ พ้นจากอํตตสํญญา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสํญญาวิมอกฺข (๔) นิพพิทํนุสํสํนํญานํ พ้นจากนํนํทิสํญญา (ความสำคัญโดยความเพลิดเพลิน) เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสํญญาวิมอกฺข (๕) วิราคํนุสํสํนํญานํ พ้นจากราคสํญญา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสํญญาวิมอกฺข (๖) นิโรธํนุสํสํนํญานํ พ้นจากสมุทตสํญญา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสํญญาวิมอกฺข (๗) ปณฺนิสํสํคํนุสํสํนํญานํ พ้นจากอาทํนํสํญญา (ความสำคัญโดยความถึม่น) เพราะเหตุนี้ จึงเป็น



สัญญาวิโมกข์ (๘) อนิมิตตานุปัตตนาญาณ พ้นจากนิมิตตสัญญา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ (๙) อัปป์นิตตานุปัตตนาญาณ พ้นจากปณิธิสัญญา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ (๑๐) สุตตตานุปัตตนาญาณ พ้นจากอกนิเวศสัญญา (ความสำคัญโดยความยึดมั่น) เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ สัญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑๐ สัญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยายพึงมีได้ดังนี้

ในอันดับต่อไป ให้มนสิการกรรมฐานด้วย “อนุวิปัตตนา ๑๐” ตามข้อธรรมย่อแต่ละข้อ ทั้งหมด ๒๒๒ ข้อ ในข้อธรรมหลัก ทั้งหมด ๒๒ ข้อ ต่อไปนี้ (๑) ขันธ์ ๕ (๒) อายุขณะภายใน ๖-อินทรีย์ ๖-สพายขณะ (๓) อายุขณะภายนอก ๖-อารมณ ๖ (๔) วิญญาณ ๖ (๕) ผัสสะ ๖ (๖) เวทนา ๖ (๗) สัญญา ๖ (๘) เจตนา ๖ (๙) ตัณหา ๖ (๑๐) วิตก ๖ (๑๑) วิจาร ๖ (๑๒) ธาตุกัมมัฏฐาน (๑๓) อากาโร ๓๒-ทวัตติงสาการ (๑๔) อายุขณะ ๑๒ (๑๕) ธาตุ ๑๘ (๑๖) อินทรีย์ ๒๒ (๑๗) ธาตุ ๓ (๑๘) กภ ๕ (๑๙) ฌาน ๔ (๒๐) อัปป์มัญญา ๔ (๒๑) อรูปสมาบัติ ๔ (๒๒) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- (๑) “ขันธ์ ๕” = รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
- (๒) “อายุขณะภายใน ๖-อินทรีย์ ๖-สพายขณะ” = จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ
- (๓) “อายุขณะภายนอก ๖-อารมณ ๖” = รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ
- (๔) “วิญญาณ ๖” = จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ
- (๕) “ผัสสะ ๖” = จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
- (๖) “เวทนา ๖” = จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๗) “สัญญา ๖” = รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โสภณูปพะสัญญา ธรรมสัญญา
- (๘) “เจตนา ๖” = รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โสภณูปพะสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา
- (๙) “ตัณหา ๖” = รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณูปพะตัณหา ธรรมตัณหา
- (๑๐) “วิตก ๖” = รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โสภณูปพะวิตก ธรรมวิตก
- (๑๑) “วิจาร ๖” = รูปวิจาร สัททวิจาร คันธวิจาร รสวิจาร โสภณูปพะวิจาร ธรรมวิจาร
- (๑๒) “ธาตุกัมมัฏฐาน” = ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ ปฐวี กสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อากาสกสิณ วิญญาณกสิณ
- (๑๓) “อากาโร ๓๒-ทวัตติงสาการ” = ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูลร มนสมอง



- (๑๔) “อายตนะ ๑๒” = จักขวยตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ  
ชีวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โภฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ชัมมายตนะ
- (๑๕) “ธาตุ ๑๘” = จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆาน  
ธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โภฏฐัพพ  
ธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
- (๑๖) “อินทรีย์ ๒๒” = จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์  
ชีวิตินทรีย์ อิตินทรีย์ ปริสินทรีย์ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์  
อุเบกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตตัญญัสสามิ  
ตินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมโนการว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทรีย์นี้เป็นชื่อของ  
โสคาปัตติมรรคญาณ] อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้รู้จตุสัจธรรมด้วยมรรคนั้น อินทรีย์นี้เป็น  
ชื่อของญาณในฐานะ ๖ คือ โสคาปัตติผลถึงอรหัตมรรคญาณ] อัญญาตาวิณทรีย์ [อินทรีย์  
ของพระเจ้ามาศผู้รู้จบแล้ว อินทรีย์นี้เป็นชื่อของอรหัตผลญาณ]
- (๑๗) “ธาตุ ๓” = กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ
- (๑๘) “ภพ ๕” = กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ เนวสัตถุญานาสัตถุภพ เอก  
โวการภพ จตุโวการภพ ปญจโวการภพ
- (๑๙) “ฌาน ๔” = ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน
- (๒๐) “อัปปมัญญา ๔” = เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ
- (๒๑) “อรุปรสมาบัติ ๔” = อากาसानัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ อา  
ภิญญัญญาตนสมาบัติ เนวสัตถุญานาสัตถุญายตนสมาบัติ
- (๒๒) “ปฏิจจสมุปบาท ๑๒” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา] = อวิชา สังขาร วิญญาณ นาม  
รูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ **ขรา มรณะ**

### มโนการกรรมฐานเริ่มต้นในรูป (ตัวอย่าง)

- (๑) อนิจจานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป พ้นจากนิจจัตถุญา-ความเป็น  
สภาพเที่ยงในรูป เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัตถุญาวิโมกข์ (๒) ทุกขานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็น  
สภาพแห่งทุกข์ในรูป พ้นจากสุขสัตถุญา-ความเป็นสุข เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัตถุญาวิโมกข์ (๓)  
อนัตตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนในรูป พ้นจากอตตสัตถุญา-ความเป็น  
ตัวตน เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัตถุญาวิโมกข์ (๔) นิพพิทานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อ  
หน่ายในรูป พ้นจากนันทิสัตถุญา-ความเพลิดเพลิด เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัตถุญาวิโมกข์ (๕) วิราคา  
นุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนดในรูป พ้นจากราคสัตถุญา-ความกำหนด เพราะ  
เหตุนี้ จึงเป็นสัตถุญาวิโมกข์ (๖) นิโรธานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความดับในรูป พ้นจากส  
มุตยสัตถุญา-ความเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัตถุญาวิโมกข์ (๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนาญาณ







**นาฏยญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความเบื้อหน้าในชราและมรณะ พ้นจากนั้นที่สัญญา-ความเพลิดเพลิน เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ (๕) **วิราคานุปัตสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนดในชราและมรณะ พ้นจากราคสัญญา-ความกำหนด เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ (๖) **นิโรธานุปัตสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะ พ้นจากสมุทตสัญญา-ความเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ (๗) **ปฏินิสสัคคานุปัตสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความถื่อมั่นตั้งไว้โดยความถื่อผิดยึดมั่นในชราและมรณะ พ้นจากอาทานสัญญา-ความถื่อผิด เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ (๘) **อนิมิตตานุปัตสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในชราและมรณะ พ้นจากนิมิตตสัญญา-นิมิต เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ (๙) **อัปปลหิตานุปัตสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในชราและมรณะ พ้นจากปณิธิสัญญา-เป็นที่ตั้ง เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ (๑๐) **สุญญตานุปัตสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในชราและมรณะ พ้นจากอกภินเวสสัญญา-ความยึดมั่น เพราะเหตุนี้ จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ สัญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑๐ สัญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ นี้เป็นสัญญาวิโมกข์

(๗๒) “ญาณวิโมกข์” เป็นไฉน ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ เพื่อดับ “อวิชชา” คือ ความไม่รู้ ด้วยพ้นจากความหลง “โมหะ” โดยปริยายพึงมีได้ ในการพิจารณากรรมฐานด้วย “อนุปัตสนา ๑๐” นั้น “อนุปัตสนาญาณ” จะกลายเป็น “ยถาภูตญาณ” ดังนี้

คำว่า “พึงมีได้” ความว่า ก็พึงมีได้อย่างไร

(๑) **อนิจจานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๒) **ทุกขานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๓) **อนัตตานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตน จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๔) **นิพพิทานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความเพลิดเพลิน จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๕) **วิราคานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความกำหนด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๖) **นิโรธานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยเป็นเหตุให้เกิด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๗) **ปฏินิสสัคคานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความถื่อมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๘) **อนิมิตตานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความเป็นนิมิต จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๙) **อัปปลหิตานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความเป็นที่ตั้ง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๑๐) **สุญญตานุปัตสนายถาภูตญาณ** พ้นจากความหลงโดยความยึดมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้อย่างนี้

ในอันดับต่อไป ให้มนสิการกรรมฐานด้วย “อนุวิปัสสนา ๑๐” ตามข้อธรรมย่อแต่ละข้อ ทั้งหมด ๒๒๒ ข้อ ในข้อธรรมหลัก ทั้งหมด ๒๒ ข้อ ต่อไปนี้ (๑) ชั้นธ ๕ (๒) อายุขณะภายใน ๖-อินทรีย์ ๖-สพายตนะ (๓) อายุขณะภายนอก ๖-อารมณ ๖ (๔) วิญญาณ ๖ (๕) ผัสสะ ๖ (๖) เวทนา ๖ (๗) สัญญา ๖ (๘) เจตนา ๖ (๙) ตัณหา ๖ (๑๐) วิตก ๖ (๑๑) วิจาร ๖ (๑๒) ธาตุกัมมัญฐาน (๑๓) อาการ ๓๒-ทวัตติงสาการ (๑๔) อายุขณะ ๑๒ (๑๕) ธาตุ ๑๘ (๑๖) อินทรีย์ ๒๒ (๑๗) ธาตุ ๓ (๑๘) กภ ๕ (๑๙) ฌาน ๔ (๒๐) อัปปมัญญา ๔ (๒๑) อรูปสมาบัติ ๔ (๒๒) ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- (๑) “ชั้นธ ๕” = รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
- (๒) “อายุขณะภายใน ๖-อินทรีย์ ๖-สพายตนะ” = จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ
- (๓) “อายุขณะภายนอก ๖-อารมณ ๖” = รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ
- (๔) “วิญญาณ ๖” = จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ
- (๕) “ผัสสะ ๖” = จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
- (๖) “เวทนา ๖” = จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๗) “สัญญา ๖” = รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โสภณูปพะสัญญา ธรรมสัญญา
- (๘) “เจตนา ๖” = รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โสภณูปพะสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา
- (๙) “ตัณหา ๖” = รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณูปพะตัณหา ธรรมตัณหา
- (๑๐) “วิตก ๖” = รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โสภณูปพะวิตก ธรรมวิตก
- (๑๑) “วิจาร ๖” = รูปวิจาร สัททวิจาร คันธวิจาร รสวิจาร โสภณูปพะวิจาร ธรรมวิจาร
- (๑๒) “ธาตุกัมมัญฐาน” = ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ ปฐวีกลิน อาโปกลิน เตโชกลิน วาโยกลิน นีลกลิน ปิตกกลิน โลหิตกกลิน โอทาทกกลิน อากาสกกลิน วิญญาณกกลิน
- (๑๓) “อาการ ๓๒-ทวัตติงสาการ” = ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูลร มันสมอง
- (๑๔) “อายุขณะ ๑๒” = จักขวยตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสอายตนะ กายายตนะ โสภณูปพะอายตนะ มนทายตนะ ฆมมายตนะ
- (๑๕) “ธาตุ ๑๘” = จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โสภณูปพะธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
- (๑๖) “อินทรีย์ ๒๒” = จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์



ชีวิตินทรีย์ อุตดินทรีย์ บริสสินทรีย์ สุนจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์  
 อุเบกจินทรีย์ สัทชินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ อัญญาตัญญาตัญญา  
 ดินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมนสิการว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทรีย์นี้เป็นชื่อของ  
 โสคาปัตติมรรคญาณ] อัญญาอินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้รู้จตุสัจธรรมด้วยมรรคนั้น อินทรีย์นี้เป็น  
 ชื่อของญาณในฐานะ ๖ คือ โสคาปัตติผลถึงอรหัตมรรคญาณ] อัญญาตาวินทรีย์ [อินทรีย์  
 ของพระชีนาสพผู้รู้จบแล้ว อินทรีย์นี้เป็นชื่อของอรหัตผลญาณ]

(๑๗) “ธาตุ ๓” = กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ

(๑๘) “ภพ ๕” = กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ เนวสัตถุญาณาสัตถุภพ เอก  
 โวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ

(๑๙) “ฌาน ๔” = ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

(๒๐) “อแปมัญญา ๔” = เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ

(๒๑) “อรุปสมวัตติ ๔” = อากาसानัญญาตนสมวัตติ วิญญาณัญญาตนสมวัตติ อา  
 กิญจัญญาตนสมวัตติ เนวสัตถุญาณาสัตถุญญาตนสมวัตติ

(๒๒) “ปฏิจจสมุปบาท ๑๒” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา] = อวิชา สังขาร วิญญาณ นาม  
 รูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ

### มนสิการกรรมฐานเริ่มต้นในรูป (ตัวอย่าง)

(๑) อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป พ้นจากความหลงโดยความ  
 เป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๒) ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ คือ  
 การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในรูป พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จากความไม่รู้ เพราะเหตุ  
 นี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๓) อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนในรูป  
 พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตน จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๔) นิพพิทา  
 นุปัสสนายถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อบรรเทาในรูป พ้นจากความหลงโดยความ  
 เพลิดเพลิน จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๕) วิราคานุปัสสนายถาภูตญาณ คือ การ  
 พิจารณาเห็นความคลายกำหนัดในรูป พ้นจากความหลงโดยความกำหนัด จากความไม่รู้ เพราะเหตุ  
 นี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๖) นิโรธานุปัสสนายถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความดับในรูป พ้นจาก  
 ความหลงโดยเป็นเหตุให้เกิด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๗) ปฏินิสสัคคา  
 นุปัสสนายถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความถ้อยมั่นตั้งไว้โดยความถ้อยยึดมั่นในรูป พ้นจาก  
 ความหลงโดยความถ้อยมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๘) อนิมิตตานุปัสสนาย  
 ถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในรูป พ้นจากความหลงโดยความเป็นนิมิต  
 จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๙) อัปปลิหิตานุปัสสนายถาภูตญาณ คือ การ  
 พิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในรูป พ้นจากความหลงโดยความเป็นที่ตั้ง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้



จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๑๐) **สุญญตานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในรูป พ้นจากความหลงโดยความยึดมั่นจากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ ญาณวิโมกษ์ ๑ เป็นญาณวิโมกษ์ ๑๐ ญาณวิโมกษ์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกษ์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ดังนี้

มนสิการกรรมฐานในเวทนา (ตัวอย่าง)

(๑) **อนิจจานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๒) **ทุกขานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๓) **อนัตตานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตน จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๔) **นิพพิทานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเพลิดเพลิด จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๕) **วิราคานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัดในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความกำหนัด จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๖) **นิโรธานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความดับในเวทนา พ้นจากความหลงโดยเป็นเหตุให้เกิด จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๗) **ปฏินิสัคคานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความถ้อยมั่นตั้งไว้โดยความถ้อยยึดมั่นในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความถ้อยมั่น จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๘) **อนิมิตตานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นนิมิต จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๙) **อัปป์ลหิตานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นที่ตั้ง จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๑๐) **สุญญตานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความยึดมั่น จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ ญาณวิโมกษ์ ๑ เป็นญาณวิโมกษ์ ๑๐ ญาณวิโมกษ์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกษ์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ดังนี้

มนสิการกรรมฐานสิ้นสุดในชราและมรณะ (ตัวอย่าง)

(๑) **อนิจจานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๒) **ทุกขานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๓) **อนัตตานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตน จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกษ์ (๔) **นิพพิทานุปัตสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายใน



**ชราและมรณะ** พ้นจากความหลงโดยความเพลิดเพลีน จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๕) **วิราคานุปัสสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนดในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความกำหนด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๖) **นิโรธานุปัสสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยเป็นเหตุให้เกิดจากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๗) **ปฏินิสัคคานุปัสสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความถ้อยมั่นตั้งไว้โดยความถ้อยยึดมั่นในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความถ้อยมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๘) **อนิมิตตานุปัสสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นนิมิต จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๙) **อัปปริหานุปัสสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นที่ตั้ง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิโมกข์ (๑๐) **สุญญตานุปัสสนายถาภูตญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความยึดมั่นจากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกข์ ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ อย่างนี้ นี่เป็นญาณวิโมกข์

(๑๑) “**สติลยาวิโมกข์**” เป็นไปจน สติลยาวิโมกข์ ๑ เป็นสติลยาวิโมกข์ ๑๐ สติลยาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสติลยาวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้

คำว่า “**พึงมีได้**” ความว่า ก็พึงได้อย่างไร

(๑) **อนิจจานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเข้าใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติลยาวิโมกข์ (๒) **ทุกขานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเข้าใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นสุข เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติลยาวิโมกข์ (๓) **อนัตตานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเข้าใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นตน เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติลยาวิโมกข์ (๔) **นิพพิทานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเข้าใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเพลิดเพลีน เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติลยาวิโมกข์ (๕) **วิราคานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเข้าใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความกำหนด เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติลยาวิโมกข์ (๖) **นิโรธานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเข้าใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติลยาวิโมกข์ (๗) **ปฏินิสัคคานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเข้าใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความถ้อยมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติลยาวิโมกข์ (๘) **อนิมิตตานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเข้าใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดย



มีนิมิตเครื่องหมาย เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติสยวิโมกข์ (๘) **อัปป์หิตานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยเป็นที่ตั้ง เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติสยวิโมกข์ (๑๐) **สุญญตานุปัสสนา** เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อน และความกระวนกระวาย โดยความขี้ดมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติสยวิโมกข์ สติสยวิโมกข์ ๑ เป็นสติสยวิโมกข์ ๑๐ สติสยวิโมกข์ ๑๐ เป็นสติสยวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้

ในอันดับต่อไป ให้มนสิการกรรมฐานด้วย “อนุวิปัสสนา ๑๐” ตามข้อธรรมย่อแต่ละข้อ ทั้งหมด ๒๒๒ ข้อ ในข้อธรรมหลัก ทั้งหมด ๒๒ ข้อ ต่อไปนี้ (๑) ชั้น ๕ (๒) อายุขณะภายใน ๖-อินทรี ๖-สพายขณะ (๓) อายุขณะภายนอก ๖-อารมณ ๖ (๔) วิญญาณ ๖ (๕) ผัสสะ ๖ (๖) เวทนา ๖ (๗) สัญญา ๖ (๘) เจตนา ๖ (๙) ตัณหา ๖ (๑๐) วิตก ๖ (๑๑) วิจารณ์ ๖ (๑๒) ธาตุกัมมัฏฐาน (๑๓) อากาโร ๓๒-ทวัตติงสาการ (๑๔) อายุขณะ ๑๒ (๑๕) ธาตุ ๑๘ (๑๖) อินทรี ๒๒ (๑๗) ธาตุ ๓ (๑๘) ภพ ๕ (๑๙) ฌาน ๔ (๒๐) อัปป์มัญญา ๔ (๒๑) อรูปสมบัติ ๔ (๒๒) ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- (๑) “ชั้น ๕” = **รูป** เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
- (๒) “อายุขณะภายใน ๖-อินทรี ๖-สพายขณะ” = จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ
- (๓) “อายุขณะภายนอก ๖-อารมณ ๖” = รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ
- (๔) “วิญญาณ ๖” = จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ
- (๕) “ผัสสะ ๖” = จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
- (๖) “เวทนา ๖” = จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๗) “สัญญา ๖” = รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โสภณูปสัญญา ธรรมสัญญา
- (๘) “เจตนา ๖” = รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โสภณูปสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา
- (๙) “ตัณหา ๖” = รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณูปตัณหา ธรรมตัณหา
- (๑๐) “วิตก ๖” = รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โสภณูปวิตก ธรรมวิตก
- (๑๑) “วิจารณ์ ๖” = รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โสภณูปวิจารณ์ ธรรมวิจารณ์
- (๑๒) “ธาตุกัมมัฏฐาน” = ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาธาธาตุ วิญญาณธาตุ ปฐวี กถิน อาโปกถิน เตโชกถิน วาโยกถิน นีลกถิน ปิตกถิน โลหิตกถิน โอทาทกถิน อากา สกถิน วิญญาณกถิน
- (๑๓) “อากาโร ๓๒-ทวัตติงสาการ” = ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด





เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร มันสมอง

(๑๔) “อายตนะ ๑๒” = จักขวยตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ  
ชีวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ชัมมายตนะ

(๑๕) “ธาตุ ๑๘” = จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆาน  
ธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพ  
ธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ

(๑๖) “อินทรีย์ ๒๒” = จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์  
ชีวิตินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสอินทรีย์ สุขินทรีย์ ทุกจินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์  
อุเบกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถุลลัสสามิ  
ตินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมโนการว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทรีย์นี้เป็นชื่อของ  
โสคาปัตติมรรคญาณ] อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้รู้จุดสังขารด้วยมรรคนั้น อินทรีย์นี้เป็น  
ชื่อของญาณในฐานะ ๖ คือ โสคาปัตติผลถึงอรหัตมรรคญาณ] อัญญาตาวินทรีย์ [อินทรีย์  
ของพระเจ้ามาศผู้รู้จบแล้ว อินทรีย์นี้เป็นชื่อของอรหัตผลญาณ]

(๑๗) “ธาตุ ๓” = กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ

(๑๘) “ภพ ๕” = กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ เนวสัตถุญานาสัตถุญายภพ เอก  
โวการภพ จตุโวการภพ ปญจโวการภพ

(๑๙) “ฌาน ๔” = ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

(๒๐) “อัปมัถญา ๔” = เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ

(๒๑) “อรูปสมาบัติ ๔” = อากาสาัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ อา

กัญญาตนสมาบัติ เนวสัตถุญานาสัตถุญายตนสมาบัติ

(๒๒) “ปฏิจจสมุปบาท ๑๒” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา] = อวิชชา สังขาร วิญญาณ นาม  
รูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ **ชรา มรณะ**

มโนการกรรมฐานเริ่มต้นในรูป (ตัวอย่าง)

(๑) อนิจจานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม  
พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะเหตุ  
นั้นจึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๒) ทุกขานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในรูป เป็นญาณ  
อันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยความ  
เป็นสุข เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๓) อนัตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นความไม่มี  
ตัวตนในรูป เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความ  
กระวนกระวาย โดยความเป็นตน เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๔) นิพพิทานุปัสสนา คือ การ  
พิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายในรูป เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความ





ร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเพลิดเพลีน เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๕) **วิ  
 ราคานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนดในรูป เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้น  
 จากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความกำหนด เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติ  
 ยยาวิโมกข์ (๖) **นิโรธานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นความดับในรูป เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่าง  
 เยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุ  
 นี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๗) **ปฏินิสัคคานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นความถ่อมมั่นตั้งไว้ด้วยความ  
 ถ่อมยึดมั่นในรูป เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและ  
 ความกระวนกระวาย โดยความถ่อมมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๘) **อนิมิตตานุปัตสนา** คือ  
 การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในรูป เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความ  
 เดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยมีนิมิตเครื่องหมาย เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยา  
 วิโมกข์ (๙) **อปปณฺหิตานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในรูป เป็นญาณอันมีความเย็น  
 ใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยเป็นที่ตั้ง เพราะเหตุ  
 นี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๑๐) **สุญญตานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในรูป เป็นญาณ  
 อันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อน และความกระวนกระวาย โดยความ  
 ยึดมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ สัตติยาวิโมกข์ ๑ เป็น สัตติยาวิโมกข์ ๑๐ สัตติยาวิโมกข์ ๑๐  
 เป็น สัตติยาวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ดังนี้

#### มณสิการกรรมฐานในเวทนา (ตัวอย่าง)

(๑) **อนิจจานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่าง  
 เยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะ  
 เหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๒) **ทุกขานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในเวทนา เป็น  
 ญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดย  
 ความเป็นสุข เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๓) **อนัตตานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นความ  
 ไม่มีตัวตนในเวทนา เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและ  
 ความกระวนกระวาย โดยความเป็นตน เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๔) **นิพพิทานุปัตสนา**  
 คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายในเวทนา เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความ  
 เดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเพลิดเพลีน เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยา  
 วิโมกข์ (๕) **วิราคานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนดในเวทนา เป็นญาณอันมีความ  
 เย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย โดยความกำหนด  
 เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๖) **นิโรธานุปัตสนา** คือ การพิจารณาเห็นความดับในเวทนา  
 เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวาย  
 โดยความเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกข์ (๗) **ปฏินิสัคคานุปัตสนา** คือ การ



พิจารณาเห็นความถึม่นตั้งไว้โดยความถึม่นถึม่นในเวทนา เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม  
พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยความถึม่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น  
สัจฉิยาวิโมกษ์ (๘) อนิมิตตานุปัตตนา คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในเวทนา เป็นญาณ  
อันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยมีนิมิต  
เครื่องหมาย เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยาวิโมกษ์ (๙) อัปปลหิตตานุปัตตนา คือ การพิจารณาเห็นธรรม  
ไม่มีที่ตั้งในเวทนา เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและ  
ความกระวนกระวาย โดยเป็นที่ตั้ง เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยาวิโมกษ์ (๑๐) สุตตตานุปัตตนา คือ  
การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในเวทนา เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน  
ความร่ำร้อน และความกระวนกระวาย โดยความถึม่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยาวิโมกษ์ สัจฉิยา  
วิโมกษ์ ๑ เป็นสัจฉิยาวิโมกษ์ ๑๐ สัจฉิยาวิโมกษ์ ๑๐ เป็นสัจฉิยาวิโมกษ์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดย  
ปริยาย พึงมีได้ดังนี้

มณฑลการกรรมฐานสิ้นสุดในชราและมรณะ (ตัวอย่าง)

(๑) อนิจจานุปัตตนา คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในชราและมรณะ เป็นญาณอันมีความเห็นใจ  
อย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นสภาพเที่ยง  
เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยาวิโมกษ์ (๒) ทุกขานุปัตตนา คือ การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในชรา  
และมรณะ เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความ  
กระวนกระวาย โดยความเป็นสุข เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยาวิโมกษ์ (๓) อนัตตานุปัตตนา คือ การ  
พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนในชราและมรณะ เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความ  
เดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นตน เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยา  
วิโมกษ์ (๔) นิพพิทานุปัตตนา คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายในชราและมรณะ เป็นญาณอันมี  
ความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยความ  
เพลิดเพลิด เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยาวิโมกษ์ (๕) วิจารณ์ุปัตตนา คือ การพิจารณาเห็นความคลาย  
กำหนดในชราและมรณะ เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อน  
และความกระวนกระวาย โดยความกำหนด เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยาวิโมกษ์ (๖) นิโรชานุปัตตนา  
คือ การพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะ เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความ  
เดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยความเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยา  
วิโมกษ์ (๗) ปฏินิสัสคตานุปัตตนา คือ การพิจารณาเห็นความถึม่นตั้งไว้โดยความถึม่นถึม่นใน  
ชราและมรณะ เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความ  
กระวนกระวาย โดยความถึม่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจฉิยาวิโมกษ์ (๘) อนิมิตตานุปัตตนา คือ การ  
พิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในชราและมรณะ เป็นญาณอันมีความเห็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจาก  
ความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดยมีนิมิตเครื่องหมาย เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัจ



ศีลยาวิโมกษ์ (๘) **อัปปลิหิตานุปัสสนา** คือ การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในขราและมรณะ เป็น  
 ญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อนและความกระวนกระวาย โดย  
 เป็นที่ตั้ง เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกษ์ (๑๐) **สุญญตานุปัสสนา** คือ การพิจารณาเห็นความว่าง  
**เปล่าในขราและมรณะ** เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่ำร้อน และ  
 ความกระวนกระวาย โดยความยึดมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น สัตติยาวิโมกษ์ สัตติยาวิโมกษ์ ๑ เป็นศีลยา  
 วิโมกษ์ ๑๐ สัตติยาวิโมกษ์ ๑๐ เป็นศีลยาวิโมกษ์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ดังนี้

(๑๔) “ฌานวิโมกษ์” เป็นไฉน

(๑) **เนกขัมมะ** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌาน (๒) **เนกขัมมะ** เกิดพ้นไป **เผากามฉันทะ**  
 เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌานวิโมกษ์ (๓) **ธรรม** เกิด **ข้อมเผา** ฉายีบุคคลย่อมรู้กิเลสที่เกิดและถูกเผา  
 เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌานวิโมกษ์ (๔) **ความไม่พยายาบท** เกิด **เผากามพยายาบท** เพราะเหตุนี้ จึงเป็น  
 ฌาน (๕) **ความไม่พยายาบท** เกิดพ้นไป **เผากามพยายาบท** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌานวิโมกษ์ (๖) **อาโลกัสถุญา**  
 เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน **ความไม่ฟุ้งซ่าน** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็น  
 ฌาน (๗) **การกำหนดธรรม** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๘) **ญาณ** เกิด **เผากามฉันทะ**  
 เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๙) **ความปราโมทย์** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๐) **ปฐมฌาน**  
 เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๑) **ทุติยฌาน** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็น  
 ฌาน (๑๒) **ตติยฌาน** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๓) **จตุตถฌาน** เกิด **เผากามฉันทะ**  
 เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๔) **อากาสาณัญจายตนสมาบัติ** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๕)  
**วิญญาณัญจายตนสมาบัติ** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๖) **อากาสาณัญจายตนสมาบัติ** เกิด **เผากามฉันทะ**  
 เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๗) **อากาสาณัญจายตนสมาบัติ** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๘)  
**อนิจจานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๑๙) **ทุกขานุปัสสนา**  
 เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๐) **อนัตตานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุ  
 นี้ จึงเป็นฌาน (๒๑) **นิพพิทานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๒) **วิ**  
**ราทานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๓) **ขยานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ**  
 เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๔) **นิโรธานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๕)  
**ปฏินิสัคคานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๖) **วยานุปัสสนา** เกิด  
**เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๗) **วิปริณามานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๘)  
**อนิมิตตานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๒๙) **อัปปลิหิตานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ**  
 เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฌาน (๓๐) **สุญญตานุปัสสนา** เกิด **เผากามฉันทะ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็น

จึงเป็นฉนวน (๓๑) อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา เกิด **เผาสาราทานาภินิเวส**—ความยึดมั่นด้วยการถือว่าเป็น  
แก่นสาร เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน (๓๒) ยถากุตญาณทัสสะ เกิด **เผาสัมโมหาภินิเวส**—ความยึดมั่น  
ด้วยความหลงใหล เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน (๓๓) อาทินวานุปัสสนา เกิด **เผอาอาลยาภินิเวส**—ความยึด  
มั่นด้วยความอาลัย เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน (๓๔) ปฏิสังขานุปัสสนา เกิด **เผอปปปฏิสังขา**—ความไม่  
พิจารณา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน (๓๕) วิวัฏฏหานุปัสสนา เกิด **เผาสัญโยคาภินิเวส**—ความยึดมั่น  
ด้วยกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน (๓๖) โสคาปัตติมรรค เกิด **เผากิเลสที่ตั้งอยู่  
ร่วมกันกับทิวฐิ** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน (๓๗) สกทาคามิมรรค เกิด **เผากิเลสอย่างหยาบ** เพราะเหตุ  
นี้ จึงเป็นฉนวน (๓๘) อนาคามิมรรค เกิด **เผากิเลสอย่างละเอียด** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน (๓๙)  
อรหัตมรรค เกิด **เผากิเลสทั้งปวง** เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน เกิดพ้นไป เผาพ้นไป เพราะเหตุนี้ จึง  
เป็นฉนวนวิโมกข์ ธรรมเกิด ย่อมเผา ฌายีบุคคลย่อมรู้กิเลสที่เกิดและที่ถูกเผา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฉนวน  
วิโมกข์ นี้เป็นฉนวนวิโมกข์

(๓๕) “อนุปาทาจิตวิโมกข์” (ดับอหัตตภินิเวสแห่งอุปาทานด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์) เป็นไฉน อนุปา  
ทาจิตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถ  
แห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้

คำว่า “พึงมีได้” ความว่า ก็พึงมีได้อย่างไร

(๑) อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทา  
จิตวิโมกข์ (๒) ทุกขานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดยความเป็นสุข เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปา  
ทาจิตวิโมกข์ (๓) อนัตตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดยความเป็นตัวตน เพราะเหตุนี้ จึงเป็น  
อนุปาทาจิตวิโมกข์ (๔) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดยความเปลือเปลือ เพราะเหตุนี้  
จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๕) วิจารณ์านุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดยความกำหนด เพราะเหตุ  
นี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๖) นิโรธานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดยความเป็นเหตุเกิด  
เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๗) ปฏินิสัสกานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดยความ  
ถือผิด เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๘) อนิมิตตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดย  
นิमित เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๙) อปฺปลิตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดย  
เป็นที่ตั้ง เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๑๐) สุตฺตฺตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่น โดย  
ความยึดมั่น เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ อนุ  
ปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ดังนี้

ในอันดับต่อไป ให้มนสิการกรรมฐานด้วย “อนุวิปัสสนา ๑๐” ตามข้อธรรมย่อแต่ละข้อ ทั้งหมด ๒๒๒ ข้อ  
ในข้อธรรมหลัก ทั้งหมด ๒๒ ข้อ ต่อไปนี้ (๑) ขันธ์ ๕ (๒) อายุตนะภายใน ๖—อินทรีย์ ๖—สพายตนะ (๓)  
อายุตนะภายนอก ๖—อารมณ ๖ (๔) วิญญาณ ๖ (๕) ผัสสะ ๖ (๖) เวทนา ๖ (๗) สัญญา ๖ (๘) เจตนา ๖ (๙)



ตัณหา ๖ (๑๐) วิตก ๖ (๑๑) วิจาร ๖ (๑๒) ชาติกัมมัญฐาน (๑๓) อาการ ๓๒-ทวัตติงสาการ (๑๔) आयตนะ ๑๒ (๑๕) ธาตุ ๑๘ (๑๖) อินทริย์ ๒๒ (๑๗) ธาตุ ๓ (๑๘) กาย ๕ (๑๙) ฌาน ๔ (๒๐) อัปปมัญญา ๔ (๒๑) อรูปสมาบัติ ๔ (๒๒) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- (๑) “**ขั้น ๕**” = **รูป** เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
- (๒) “**อายตนะภายใน ๖-อินทริย์ ๖-สพายตนะ**” = จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย ใจ
- (๓) “**อายตนะภายนอก ๖-อารมณ ๖**” = รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ
- (๔) “**วิญญาณ ๖**” = จักขุวิญญาณ โสตวิญาณ ฌานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณ
- (๕) “**ผัสสะ ๖**” = จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฌานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
- (๖) “**เวทนา ๖**” = จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฌานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๗) “**สัญญา ๖**” = รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โสภณูปสัญญา ธรรมสัญญา
- (๘) “**เจตนา ๖**” = รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โสภณูปสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา
- (๙) “**ตัณหา ๖**” = รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณูปตัณหา ธรรมตัณหา
- (๑๐) “**วิตก ๖**” = รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โสภณูปวิตก ธรรมวิตก
- (๑๑) “**วิจาร ๖**” = รูปวิจาร สัททวิจาร คันธวิจาร รสวิจาร โสภณูปวิจาร ธรรมวิจาร
- (๑๒) “**ชาติกัมมัญฐาน**” = ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อากาศกสิณ วิญญาณกสิณ
- (๑๓) “**อาการ ๓๒-ทวัตติงสาการ**” = ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูลร มนสมอง
- (๑๔) “**อายตนะ ๑๒**” = จักขวยตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฌานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โสภณูปายตนะ มนายตนะ ชัมมายตนะ
- (๑๕) “**ธาตุ ๑๘**” = จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญาณธาตุ ฌานธาตุ คันธธาตุ ฌานวิญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญาณธาตุ กายธาตุ โสภณูปธาตุ กายวิญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญาณธาตุ
- (๑๖) “**อินทริย์ ๒๒**” = จักขุนทริย์ โสตินทริย์ ฌานินทริย์ ชิวหินทริย์ กายินทริย์ มนินทริย์ ชิวิตินทริย์ อิตตินทริย์ ปริสินทริย์ สุนินทริย์ ทุกจินทริย์ โสมนัสสินทริย์ โทมนัสสินทริย์ อุเบกจินทริย์ สัทธินทริย์ วิริยอินทริย์ สตินทริย์ สมานินทริย์ ปัญญินทริย์ อนัญญัตถัญญัสตมิตินทริย์ [อินทริย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมโนการว่า เราจรรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทริย์นี้เป็นชื่อของ



โศคาปัตติมรรคญาณ] อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้รู้จุดสังขารด้วยมรรคนั้น อินทรีย์นี้เป็นชื่อของญาณในฐานะ ๖ คือ โศคาปัตติผลถึงอรหัตมรรคญาณ] อัญญาตาอินทรีย์ [อินทรีย์ของพระเจ้ามาศผู้รู้จบแล้ว อินทรีย์นี้เป็นชื่อของอรหัตผลญาณ]

(๑๙) “ธาตุ ๓” = กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ

(๑๘) “ภพ ๕” = กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ เนวสัตถุญานาสัตถุภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ

(๑๙) “ฌาน ๔” = ปฐมฌาน ทุคิยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

(๒๐) “อัปป์มัญญา ๔” = เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ

(๒๑) “อรูปสมาบัติ ๔” = อากาสาัญญาตนสมาบัติ วิญญูญายตนสมาบัติ อา

ภิกขุญญาตนสมาบัติ เนวสัตถุญานาสัตถุญายตนสมาบัติ

(๒๒) “ปฏิจจสมุปบาท ๑๒” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา] = อวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ

มนสิการกรรมฐานเริ่มต้นในรูป (ตัวอย่าง)

(๑) อนิจจานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป พ้นจากความหลงโดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๒) ทุกขานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในรูป พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๓) อนัตตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนในรูป พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตน จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๔) นิพพิทานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายในรูป พ้นจากความหลงโดยความเพลิดเพลิด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๕) วิราทานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนดในรูป พ้นจากความหลงโดยความกำหนด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๖) นิโรธานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความดับในรูป พ้นจากความหลงโดยเป็นเหตุให้เกิด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๗) ปฏินิสัคคานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความถ้อยมั่นตั้งไว้โดยความถ้อยยึดมั่นในรูป พ้นจากความหลงโดยความถ้อยมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๘) อนิมิตตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในรูป พ้นจากความหลงโดยความเป็นนิมิต จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๙) อัปป์นิหิตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในรูป พ้นจากความหลงโดยความเป็นที่ตั้ง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๑๐) สุตถุญทานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในรูป พ้นจากความหลงโดยความยึดมั่นจากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ





โดยปริยาย ฟังมีได้ดังนี้

มนสิการกรรมฐานในเวทนา (ตัวอย่าง)

(๑) อนิจจานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๒) ทุกขานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๓) อนัตตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตน จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๔) นิพพิทานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเพลิดเพลิด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๕) วิราคานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนดในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความกำหนด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๖) นิโรธานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความดับในเวทนา พ้นจากความหลงโดยเป็นเหตุให้เกิด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๗) ปฏินิสตัคคานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความถ้อยมั่นตั้งไว้โดยความถ้อยยึดมั่นในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความถ้อยมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๘) อนิมิตตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมายในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นนิมิต จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๙) อัปป์นหิตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความเป็นที่ตั้ง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๑๐) สุตญตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในเวทนา พ้นจากความหลงโดยความยึดมั่นจากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย ฟังมีได้ดังนี้

มนสิการกรรมฐานสิ้นสุดในชราและมรณะ (ตัวอย่าง)

(๑) อนิจจานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๒) ทุกขานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๓) อนัตตานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตน จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๔) นิพพิทานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเพลิดเพลิด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๕) วิราคานุปัสสนาญาณ คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนดในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความกำหนด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๖) นิโรธานุปัสสนาญาณ



คือ การพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยเป็นเหตุให้เกิด จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๗) **ปฏินิสัคคานุปัสสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความ ถือมั่นตั้งไว้โดยความถือผิดยึดมั่นในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความถือมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๘) **อนิมิตตานุปัสสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความไม่มี เครื่องหมายในชราและมรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นนิमित จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึง เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๙) **อัปป์นหิตานุปัสสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นธรรมไม่มีที่ตั้งในชราและ มรณะ พ้นจากความหลงโดยความเป็นที่ตั้ง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ (๑๐) **สุญญตานุปัสสนาญาณ** คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในชราและมรณะ พ้นจากความหลง โดยความยึดมั่นจากความรู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ เป็น อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดย ปริยาย พึงมีได้ดังนี้

อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทานเท่าไร ทุกขานุปัสสนาญาณ อนัตตานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ วิราคานุปัสสนาญาณ นิโรธานุปัสสนาญาณ ปฏินิสัคคานุปัสสนาญาณ อนิมิตตานุปัสสนาญาณ อัปป์นหิตานุปัสสนาญาณ สุญญตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน เท่าไร (๑) อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ (๒) ทุกขานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจาก อุปาทาน ๑ (๓) อนัตตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ (๔) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้น จากอุปาทาน ๑ (๕) วิราคานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ (๖) นิโรธานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้น จากอุปาทาน ๔ (๗) ปฏินิสัคคานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ (๘) อนิมิตตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ (๙) อัปป์นหิตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ (๑๐) สุญญตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓

(๑) อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เป็นไฉน **อนิจจานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจาก อุปาทาน ๓ คือ **ทัญญาอุปาทาน สัลล์พคูปาทาน อัตตวาอุปาทาน** **อนิจจานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจาก อุปาทาน ๓ เหล่านี้ (๒) **ทุกขานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ เป็นไฉน **ทุกขานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ **กามอุปาทาน** **ทุกขานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้ (๓) **อนัตตา นุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เป็นไฉน **อนัตตานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ **ทัญญาอุปาทาน สัลล์พคูปาทาน อัตตวาอุปาทาน** **อนัตตานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เหล่านี้ (๔) **นิพพิทานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ เป็นไฉน **นิพพิทานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจาก อุปาทาน ๑ คือ **กามอุปาทาน** **นิพพิทานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้ (๕) **วิราคานุปัสสนา ญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ เป็นไฉน **วิราคานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ **กามอุปาทาน วิราคานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้ (๖) **นิโรธานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔





เป็นโณ **นิโรธานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน คือ **กามุปาทาน** **ทิฏฐุปาทาน** **สีลัพพตูปาทาน** **อัตตวาตูปาทาน** **นิโรธานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ เหล่านี้ (๗) **ปฏินิสสัคคานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ เป็นโณ **ปฏินิสสัคคานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ คือ **กามุปาทาน** **ทิฏฐุปาทาน** **สีลัพพตูปาทาน** **อัตตวาตูปาทาน** **ปฏินิสสัคคานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ เหล่านี้ (๘) **อนิมิตตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เป็นโณ **อนิมิตตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ **ทิฏฐุปาทาน** **สีลัพพตูปาทาน** **อัตตวาตูปาทาน** **อนิมิตตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เหล่านี้ (๙) **อัปป์ลิตตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ เป็นโณ **อัปป์ลิตตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ **กามุปาทาน** **อัปป์ลิตตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้ (๑๐) **สุญญตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เป็นโณ **สุญญตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ **ทิฏฐุปาทาน** **สีลัพพตูปาทาน** **อัตตวาตูปาทาน** **สุญญตานุปัตสนาญาณ** ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เหล่านี้

(๑) “ญาณ ๔” เหล่านี้ คือ **อนิจจานุปัตสนาญาณ** ๑ **อนัตตานุปัตสนาญาณ** ๑ **อนิมิตตานุปัตสนาญาณ** ๑ **สุญญตานุปัตสนาญาณ** ๑ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ **ทิฏฐุปาทาน** ๑ **สีลัพพตูปาทาน** ๑ **อัตตวาตูปาทาน** ๑ (๒) “ญาณ ๔” เหล่านี้ คือ **ทุกขานุปัตสนาญาณ** ๑ **นิพพิทานุปัตสนาญาณ** ๑ **วิราคานุปัตสนาญาณ** ๑ **อัปป์ลิตตานุปัตสนาญาณ** ๑ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ **กามุปาทาน** (๓) “ญาณ ๒” เหล่านี้ คือ **นิโรธานุปัตสนาญาณ** ๑ **ปฏินิสสัคคานุปัตสนาญาณ** ๑ ย่อมพ้นจากอุปาทานทั้ง ๔ คือ **กามุปาทาน** ๑ **ทิฏฐุปาทาน** ๑ **สีลัพพตูปาทาน** ๑ **อัตตวาตูปาทาน** ๑ นี้เป็น “อนุปาทาจิตวิโมกข์”

### จบวิโมกขกถา ปฐมภาณวาร

ดังนั้น จากรายละเอียดเกี่ยวกับ “วิโมกข์ ๖๘” ทั้งหมดนั้น จะเห็นได้ว่า องค์ความรู้ที่เป็น “ปัญญา-ญาณ” หรือ “ปัญญาญาณ” นั้น คือ การเจริญอนุปัตสนาทั้ง ๑๐ ประการ ที่เน้นสภาวะแห่งความหลุดพ้นจากสังขารทั้งหลาย ซึ่งหมายถึง “การยึดมั่นในอุปาทานชั้น ๕” ที่มีเหตุมาจาก “ทิฏฐิ” (นิรวณูปกิเลส) ย่อมพ้นด้วยสามารถแห่งฉานสมาบัติ “เจโตวิมุตติ” เป็นสำคัญ และ “อวิชชา” (โมหะ-ความหลง) ย่อมพ้นด้วยสามารถแห่งปัญญาญาณ “ปัญญาวิมุตติ” เป็นสำคัญ ฉะนั้น ลักษณะความหลุดพ้นหรือการละกิเลส นั้น มีระดับความแตกต่างกัน โดยเริ่มจากความหลุดชั่วคราว ได้แก่ (๑) “วิกขัมภนปหาน” ดับด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฉาน ถึงปฐมฉาน ย่อมข่มนิรวณไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฉานนั้น (๒) “ตทังคปหาน” ดับด้วยองค์นั้นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม จนถึงความหลุดพ้นที่ถาวร ได้แก่ (๓) “สมุจเฉทปหาน” ดับด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะที่แห่งมรรคนั้นๆ (๔) “ปฏิบัติสัทธูปหาน” ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้ว บรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะที่แห่งผลนั้นๆ (๕) “นิสสรณ



ปหาน” คับด้วยสลัดออกได้ หรือคับด้วยปลดปล่อยไป คือ คับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลส คับแล้วนั้นยังยื่นตลอดไป ได้แก่ “อมตธาตุ” คือ “นิพพาน” อย่างไรก็ตาม กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการ บำเพ็ญเพียรภาวนานั้น ต้องประกอบด้วย ๒ ส่วน ได้แก่ (๑) **ภาคทฤษฎี** คือ องค์ความรู้ที่ใช้เป็นหลักการ อ้างอิงสำหรับภาคปฏิบัติ กับ (๒) **ภาคปฏิบัติ** คือ ทักษะที่เป็นประสบการณ์ที่เกิดจากการปฏิบัติเจริญธรรม เพื่อหาข้อสรุปที่ยืนยันองค์ความรู้ในภาคทฤษฎี หรือเพื่อการสร้างข้อสรุปใหม่ที่เป็น “กฎใหม่-ทฤษฎีใหม่” ที่อาจแตกออกจากตัวหลักการในทฤษฎีหลักอันแก่นสารแท้ของพระศาสนา ซึ่งกรณีนี้ คงเกิดขึ้นได้ยาก ที่เกิดขึ้นได้นั้น อาจเนื่องมาจากยังศึกษาพระปฏิบัติสัทธรรมไม่ถึงขั้นปัญญาแตกฉาน “ปฏิสัมภิทา ๔” ที่จัดอยู่ใน ระดับพระอรหันต์ (โลกุตตรปฏิสัมภิทาญาณ) ถ้าเป็นระดับ “ปัญญาทางอ้อม” นั้น คงเกิด “ญาณสัมปยุตต์” ได้ ยากพอสมควร หรือไม่ถึงโอกาสแห่งฐานะที่จะบรรลุธรรมได้ ที่ประกอบด้วย (๑) **ปัญญาเห็นธรรม** กับ (๒) **ปัญญาตรัสรู้สัมโพธิญาณ** ซึ่งเป็นข้อประพจน์ปฏิบัติขั้นสูงสุด “ปรมัตตปฏิบัติภา” นั่นคือ “นิพพาน” ซึ่ง หมายถึง “อรหัตผลวิมุตติ-สัมมาวิมุตติ” หรือ “อนุปาทิเสสนิพพาน” คือ นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ ที่เรียกว่า “การดับขันธปรินิพพาน” ที่หมายถึง “ชีวิตสมสึลี” [ชี-วิด-สะ-มะ-สี-ลี] คือ ผู้สิ้นกิเลสพร้อมกับสิ้นชีวิต ผู้ ได้บรรลุธรรมวิเศษแล้วก็ดับจิตพอดี นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ ความบกพร่องในความเข้าใจอย่างถูกต้องโดย “โลกียสัมมาทิฏฐิ-โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ” นั้น เป็น ประเด็นอันยิ่งที่พึงประพจน์ปฏิบัติอย่างจริงจัง ซึ่งเป็น “คุณชาติของพหูสูต” หมายถึง ผู้ได้ย่นได้ฟังมามาก คือ ทรงจำธรรมและรู้ศิลปวิทยามาก ผู้เล่าเรียนมาก ผู้ศึกษามาก ผู้คงแก่เรียน อันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ เกื้อกูลในการบรรลุธรรมในกาลอันใกล้ นอกจากนี้ การพหุสัจจะอันไกลันอย่างลงตัวระหว่าง “ภาคทฤษฎี” กับ “ภาคปฏิบัติ” นั้น ย่อมทำให้เห็นสภาวะธรรมตามเป็นจริง ที่เรียกว่า “ยถาภูตญาณ” (ยถาภูตญาณทัสสนะ) อันเป็น “ญาณวิโมกข์” (อนุปัสสนา ๑๐ ได้แก่ อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ-ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ- อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ-นิพพิทานุปัสสนายถาภูตญาณ-วิราคานุปัสสนายถาภูตญาณ-นิโรธานุปัสสนายถาภูตญาณ-ปฏินิสสัคคานุปัสสนายถาภูตญาณ-อนิมิตตานุปัสสนายถาภูตญาณ-อัปพนฺหิตานุปัสสนายถาภูตญาณ-สุญญตานุปัสสนายถาภูตญาณ) หมายถึง ปัญญาหยั่งรู้ในการดับกิเลสตามลักษณะข้อหลุดพ้น โดยไตรลักษณ์เป็นหลัก เพราะฉะนั้น ประเภทของการหลุดพ้นโดยวิโมกข์นั้น ต้องมีสมุฏฐานมาจาก “ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ก่อน” (กายสังขาร-วจีสังขาร-จิตตสังขาร) ซึ่งจิตต้องสหระคด้วย “บุญ- ฌาน-ญาณ” หรือ “กุศลบุญ-อเนกขาทแห่งสมณะ-วิปัสสนา” ที่มีถึงพร้อมด้วย (๑) “ปรโตโฆสะ” และ (๒) “โยนิโสมนสิการ” เป็นปัจจัยทำให้เกิด “สัมมาทิฏฐิ” ก่อน เมื่อจิตเป็นกุศลบุญ มีความประพจน์ตามคลอง ธรรม ย่อมเกิดศรัทธาและฉันทะที่จะประคองจิต ละเว้นความชั่วทั้งปวง ทำความดี และมีจิตใจเบิกบาน ผ่อง ใส ด้วยการเจริญสมาธิภาวนา เพื่อความผาสุกในปัจจุบัน มีสติสัมปชัญญะ เกิดญาณทัสสนะ และเกิดปัญญา เห็นธรรมตามเป็นจริงในวิปัสสนาภูมิ จนถึงขั้นมีสามารถแห่งการดับอาสวะทั้งปวงได้ กิจกรรมในการ ปฏิบัติธรรมดังกล่าวนี้ มีจุดประสงค์เพื่อ “ความหลุดพ้นโดยวิโมกข์” โดยมี “ปัญญาเห็นธรรมแห่งสังขาร ทั้งหลายโดยไตรลักษณ์” (อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา) ฉะนั้น การพิจารณาหลักธรรมและข้อธรรมย่อจนเกิด

ความเข้าใจในภาพรวมและภาพย่อยเฉพาะเรื่องได้เป็นอย่างดี จึงเป็นการสร้างเข็มทิศเพื่อไม่ให้อยู่ในกลุ่มคนที่เรียกว่า “ชนผู้หลงทิศ” จะมีแต่ ความมูมนะ บากบั่น ตะพิศตะพือ เติลิดเปิดเปิง อย่างไร้จุคหมาย นั้น คงไม่เพียงพอ เพราะไม่เริ่มด้วยปัญญา ดำเนินด้วยปัญญา และมุ่งสู่ปัญญาอันยิ่ง ด้วยการเจริญให้มากด้วย “อริยมรรคมืองค์ ๘ แห่งมัชฌิมาปฏิปทา” ได้แก่ (๑) เริ่มด้วยปัญญาแห่งสัมมาทิฐฐิ-สัมมาสังกัปปะ (๒) ดำเนินด้วยปัญญาแห่งสัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ (๓) มุ่งสู่ปัญญาอันยิ่งแห่งสัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ ซึ่งพุทธบริษัททั้งหลายต้องเจริญให้ยิ่งด้วยสัมมาปฏิปทาอย่างแท้จริง

ดังนั้น ความหลุดพ้นอันใดที่ขัดต่อคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ย่อมเป็นหนทางแห่งความวิบัติที่ส่งผลกระทบต่อทั้งกายวาจาใจ ที่สื่อถึงสิ่งที่ผิดแห่ง “มิจฉัตตะ ๑๐” (มิจฉาทิฐฐิ-มิจฉาสังกัปปะ-มิจฉาวาจา-มิจฉากัมมันตะ-มิจฉาอาชีวะ-มิจฉาวายามะ-มิจฉาสติ-มิจฉาสมาธิ-มิจฉาญาณ-มิจฉาวิมุตติ) การบำเพ็ญเพียรตบะหรือภาวนากัมมัฏฐานที่ปราศจากความชัดเจนในหลักทฤษฎี (กฎธรรมชาติ = จักขุ-ญาณ-วิชชา-ปัญญา-แสงสว่าง = ยถาคตญาณ-ยถาคตญาณทัสสนะ) และข้อระเบียบที่ควบคุมความประพฤติ (จรณะ-สัมมาปฏิปทา-ปรมัตถปฏิปทา เพื่อให้ถึงพระนิพพาน) ให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมนั้น ย่อมเป็นอันตรายต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมที่เป็นสิ่งที่ถูกต้องแห่ง “สัมมัตตะ ๑๐” (สัมมาทิฐฐิ-สัมมาสังกัปปะ-สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ-สัมมาญาณ-สัมมาวิมุตติ) นอกจากสภาวะที่ต้องทำตามคลองธรรม “ธัมมานุธรรมปฏิปทา” (ปฏิบัติธรรมถูกหลัก) ให้ดีแล้ว ท่านผู้ที่จะบรรลุธรรมได้ดีและปลอดภัยจากโยคธรรมทั้งหลายนั้นได้ ต้องถึงพร้อมด้วย “อนุตตริยะ ๓” อีกส่วนหนึ่ง หมายถึง ภาวะอันยอดเยี่ยม-สิ่งที่ยอดเยี่ยม ได้แก่ (๑) “ทัตสนาอนุตตริยะ” การเห็นอันเยี่ยม คือ การเห็นหรือการพยากรณ์อนาคตได้อย่างชัดเจน ไม่หลงทาง ได้แก่ “ปัญญาอันเห็นธรรม” หรืออย่างสูงสุด คือ “เห็นนิพพาน” (๒) “ปฏิบัติอนุตตริยะ” การปฏิบัติอันเยี่ยม คือ เลือกลงแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนเกิดมรรคผลอย่างแท้จริง ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่ายหมายเอา “อริยมรรคมืองค์ ๘” และ (๓) “วิมุตตนาอนุตตริยะ” การพ้นอันเยี่ยม คือ มีปรมัตถปฏิปทาอันยิ่งยวดและแน่วแน่ที่จะตรัสรู้ธรรมได้จริง ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัตินั้น คือ “ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง” ที่เรียกว่า “นิพพาน” เพราะฉะนั้น การใช้เหตุผลโดย “โยนิโสมนสิการ” และปัญญาโดย “ปัญญาญาณแห่งวิปัสสนา” จึงเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ในการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ความสำเร็จบรรลุคุณอันใหญ่แห่งโลกุตตรธรรมนั้น จึงเป็นข้อปฏิบัติที่ยาก ใช้เวลานานที่จะรู้แจ้งได้ ต้องอาศัย “ความอดทน-ความหมั่นเพียร-มีสติสัมปชัญญะ-และมีจิตใจที่เป็นฌานสมาธิหรือจิตตสมาธิ” ที่ประกอบด้วย “ความเมตตา-กรุณา-มุทิตา-อุเบกขา” (อัปปมัญญาธรรม) ที่เป็นฐานสำคัญที่จะยกจิตจาก “กามาวจรกุศลจิต-รูปาวจรกุศลจิต” ให้ลุเข้าถึง “อรุปาวจรกุศลจิต” เพื่อให้เข้าถึง “โลกุตตรปัญญา” (โลกุตตรจิต) ให้ได้ด้วยตนเองอย่างแท้จริง.

